

**BADANIA ARCHEOLOGICZNE
W POLSCE ŚRODKOWOSCHODNIEJ,
ZACHODNIEJ BIAŁORUSI I UKRAINIE
W ROKU 2023**

**INSTYTUT ARCHEOLOGII UMCS W LUBLINIE
MUZEUM ZAMKOWE W SANDOMIERZU**

Streszczenia wystąpień

XXXIX Konferencja

Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie w roku 2023

Zamek Królewski w Sandomierzu
11-12 czerwca 2024

streszczenia wystąpień

Redakcja:

Marek Florek, Monika Maziarczuk, Sylwia Mrocza, Wojciech Rajpold

80 LAT
UMCS

UMCS
INSTYTUT ARCHEOLOGII

UMCS
WYDZIAŁ HISTORII I ARCHEOLOGII

Instytut Archeologii UMCS w Lublinie
Muzeum Zamkowe w Sandomierzu

SPIS TREŚCI

Kraków Spadzista – rezultaty 55 lat badań najbardziej znane górnopaleolitycznego stanowiska z Polski, Jarosław Wilczyński	6
Gwoździec 2 – najstarsza osada kultury ceramiki wstęgowej rytej z terenu Polski – podsumowanie wyników badań interdyscyplinarnych, Agnieszka Czekaj-Zastawny, Anna Rauba-Bukowska, Agnieszka Kukułka, Andreas Kotula, Bernadeta Kufel-Diakowska, Maria Lityńska-Zajac, Magdalena Moskal-del Hoyo, Tomasz Oberc, Harry K. Robson, Jarosław Wilczyński	7
Badania nad wczesnoneolitycznym osadnictwem w obrębie północnej krawędzi Wyżyny Sandomierskiej w 2023 r., Marcin Szeliga	9
Osada społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej na st. 6 w Podlesiu, gm. Oleśnica – podsumowanie dekady badań, Artur Grabarek, Agata Borowska	10
Badania wykopaliskowe na st. 1 w Ćmielowie (Duży Gawroniec), gm. loco, woj. świętokrzyskie - najnowsze rezultaty, Artur Grabarek, Agata Borowska	11
Rola kultury Bodrogkeresztúr w genezie krzemieniarstwa wczesnoeneolitycznego w Małopolsce, Stanisław Wilk	12
Zagadkowy topór ze zbiorów Muzeum Zamkowego w Sandomierzu, Wojciech Rajpold	13
Kultura pucharów dzwonowatych w dorzeczu Sanu ? Miedziany sztylet z 2 poł. III tys. p.n.e. z Korzenicy w pow. jarosławskim, Elżbieta Sieradzka, Marcin Burghardt	15
Kompleks funeralny w Ostrowie 18 na Płaskowyżu Proszowickim, Paweł Jarosz, Jerzy Libera, Piotr Mączyński, Beata Polit, Anita Szczepanek	16
Na krawędzi – problemy interpretacji wybranych typów zmian użytkowych na narzędziach Krzemiennych, Andżelika Gąsior, Patryk Węglowski	18
Pozostałości materiałów organicznych na ozdobach miedzianych z grobów kultury ceramiki sznurowej z zachodniej Małopolski, Iwona Sobkowiak-Tabaka, Aldona Kurzawska, Marcin Przybyła, Piotr Włodarczak	19
Problem szacowania liczby osobników na przykładzie ciepłopalnego pochówku wieloosobniczego kultury trzcienieckiej ze Słupczy, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie, Agata Hałaszkó, Magdalena Sobiesiak	20
Zbiorowy pochówek koni z trzcienieckiego stanowiska nr 6 w Kazimierzy Wielkiej (woj. świętokrzyskie) – wyniki badań interdyscyplinarnych, Jarosław Wilczyński, Marcin M. Przybyła, Krzysztof Tunia, Adrianna Musiał, Katarzyna Ropka-Molik, Monika Stefaniuk-Szmukier, Sylwia Pospuła, Oliwia Oszczepalińska	22
Городище Котельва в басейні р. Ворскла: дослідження 2023 р., Костянтин Пеляшенко, Олег Шапорда .	23
Пам'ятки межі лісу і лісостепу Центрально-Східної Європи на початку доби заліза / The Sites of Border of Forest and Forest-Steppe of Central-Eastern Europe at the beginning of Iron Age, Евеліна Кравченко, Наталія Білас, Зоя Ільчишин, Денис Слюсар	25

Na jakie odległości przemieszczano się w epoce brązu. Osobnik o wschodnioazjatyckim pochodzeniu odnaleziony w trzcinieckim grobie zbiorowym w Zagajach , <i>Michał Golubiński, Mateusz Baca, Barbara Bujalska, Martyna Molak, Piotr Pachulski, Danijela Popović, Iwona Sobkowiak-Tabaka, Daniel Żychliński</i>	26
O brązowych sierpach ze zbiorów Muzeum Zamkowego w Sandomierzu , <i>Wojciech Rajpold</i>	27
Ratownicze badania wykopaliskowe na st. 62 w Oleśnicy, gm. loco, woj. świętokrzyskie , <i>Artur Grabarek, Agata Borowska</i>	29
Preliminary results of the most recent excavations of mounds in the Skorobir necropolis , <i>Iryna Shramko</i>	30
Рідкісні форми античної столової кераміки другої половини 5 – 4 ст. до н.е. з розкопок на Більському городищі / Rare forms of Greek tableware of the second half of the 5th – 4th centuries BC from the excavations at the Bilsk hillfort , <i>Станіслав Задніков</i>	32
Господарсько-ритуальний комплекс дальнього «передмістя» городища Дикий Сад , <i>Кирило Горбенко, Юрій Жирок</i>	33
Znaleziska monet rzymskich w dorzeczach Styru i Horynia (prawych dopływów Prynepci) , <i>Marina Filatova, Vital Sidarovich</i>	35
Kutowa st. 2 (woj. podlaskie) – cmentarzysko czy cmentarzyska? Próba interpretacji funkcji stanowiska w oparciu o wyniki datowań bezwzględnych , <i>Vadzim Beljavets (Вадзім Белявец), Marcin Frączek, Katarzyna Rusin, Adam Wawrusiewicz</i>	37
Zastosowanie cyfrowego projektora pomiarowego w archeologii na przykładzie ozdób ze stanowiska 81 w Krzyżanowicach Dolnych , <i>Anna Głód, Aldona Kurzawska, Iwona Sobkowiak-Tabaka</i>	39
„Mogiła Chrobrego”, czyli słów kilka o kurhanie na stanowisku 34 w Ślipczu, pow. hrubieszowski w świetle wyników badań przeprowadzonych w latach 2022–2023 , <i>Barbara Niezabitowska-Wiśniewska</i>	41
Wielokulturowy kompleks osadniczy na stanowiskach 31, 50 i 51 w Srebrzyszczach pow. chełmski , <i>Mirostaw Kuś, Igor Pieńkos, Marcin Przybyła</i>	42
Wstępne wyniki ratowniczych badań przedinwestycyjnych na wielokulturowym stanowisku nr 2 w Szczekarkowie, pow. opolski , <i>Marta Stasiak-Cyran</i>	43
Skarb końca I tysiąclecia n.e. z Pohorelszczyzny w kontekście starożytności pogranicza bałtoślwiańskiego w górnym dorzeczu Niemna , <i>Marek Jankowiak, Mikołaj Plawiński, Vital Sidarovich</i>	45
Truszki-Zalesie – zespół osadniczy z okresu wczesnego średniowiecza. Kontynuacja badań. Cele i założenia projektu badawczego opracowanego w 2023 r. , <i>Ewa Łukaszewicz, Miron Bogacki, Wiesław Malkowski</i>	47
Czermno – historyczny Czerwień. Badania interdyscyplinarne 2022-2023 podgrodzia Zameczek (stan. 2). Początki osadnictwa–fortyfikacje–rzemiosło–gospodarka , <i>Tomasz Dzieńkowski, Monika Maziarczuk, Maciej Trzeciecki, Joanna Piątkowska-Matecka, Robert Ryndziewicz, Marcin Wołoszyn</i>	48

Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy w Chodliku w świetle ostatnich badań archeologicznych, <i>Łukasz Miechowicz</i>	50
Badania nieinwazyjne i sondażowe w 2023 r. na terenie wczesnośredniowiecznej osady handlowej w Zawichoście-Trójcy, woj. świętokrzyskie, <i>Marek Florek</i>	51
Grodzisko Horodziec (rejon szarkowszczyński, obwód witebski) w świetle materiałów archiwalnych i zbiorów muzealnych, <i>Mikołaj Plawiński</i>	52
To the question of distinguishing of a local variant of kryvičy, women's jewellery attire (on the example of barrow 14 of the burial mound vyšadki of the Haradok district of Viciebsk region, Belarus), <i>Viktoryia Tarasevich</i>	54
Про долю цегли із розібраного у 1370 році замку Казимира Великого у, Володимирі, <i>Сергій Панишко</i>	56
Археологічні пам'ятки докняжого Львова: проблема локалізації та інтерпретації, <i>Зоя Льчишин</i>	58
Wczesnośredniowieczne krajkki z terenu Polski, <i>Weronika Czajka</i>	59
Sprang we wczesnym średniowieczu – wybrane przykłady oraz próba interpretacji, <i>Agata Prus</i>	60
Grawerowana misa brązowa z Czernihowa: próba interpretacji, <i>Olena Chernenko</i>	62
Wyniki archeologicznych badań przedinwestycyjnych na wczesnośredniowiecznej osadzie przyrodowej w Chełmie, stan. 144, w miejscu budowy boisk I Liceum Ogólnokształcącego im. S. Czarnieckiego w Chełmie. Wstępne sprawozdanie, <i>Wojciech Mazurek, Aleksander Mazurek</i>	63
Zamek w Ćmielowie – rezydencja kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego w świetle badań archeologicznych, <i>Tomasz Olszacki</i>	64
Nieznane założenie obronne z Wojnowic, gm. Ćmielów – wyniki wstępnych prospekcji geofizycznych oraz teledetekcyjnych, <i>Marcin Szeliga, Marcin Maciejewski, Marcin Jakub Ordutowski, Rafał niedźwiadek, Mirosław Furmanek (Wrocław), Nikola Ciseł, Agnieszka Pawlina, Natalia Podolska</i>	65
Odkrycie nowożytnego dzieła fortyfikacyjnego z okresu stanisławowskiego w m. Wólka Gołębska, pow. puławski, <i>Grzegorz Mączka, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska</i>	66
Drugowojenne militaria wielkogabarytowe – zabytki czy złom, <i>Agata Salamucha</i>	68
Między archeologią a folklorem. Projekt dokumentacji miejsc cudownych związanych z religijnością ludową (https://bozestopki.edu.pl), <i>Łukasz Miechowicz</i>	69
W poszukiwaniu meczetu w Studziance, gm. Łomazy, <i>Rafał Niedźwiadek</i>	70
Dieta mieszkańców klasztoru Dominikanów w Łęczycy, <i>Iha Synkovska</i>	71
Wyniki badań archeologicznych krypty grobowej w zabytkowym kościele w Przyściółku k/Czułczyc, pow. chełmski, <i>Teresa Mazurek</i>	72
„...nie mogę nie wziąć, gdy mi dają” (Franciszek Kotula). Dary w Zbiorach Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, <i>Joanna Adamik-Proksa, Joanna Ligoda</i>	73

Kraków Spadzista – rezultaty 55 lat badań najbardziej znane goórnopaleolitycznego stanowiska z Polski

słowa kluczowe: Górny paleolit, kultura grawecka, łowcy-zbieracze, mamuty

Na Stanowisku Kraków Spadzista odkryto największe w Polsce nagromadzenie kości i zębów mamuta. Jest ono pod tym względem również jednym z największych w Europie i na świecie. Powstałe około 27 tysięcy lat temu jest dla archeologów jednym z najważniejszych stanowisk kultury graweckiej w Europie. Podczas badań terenowych odkryto ponad 30 tysięcy kości i zębów ssaków żyjących w okresie ostatniego zlodowacenia oraz kilkadziesiąt tysięcy zabytków krzemiennych będących wytworami paleolitycznych łowców. Wśród znalezisk paleontologicznych wyraźnie dominują kości oraz zęby mamuta włochatego (*Mammuthus primigenius*). Stanowią one 95% wszystkich szczątków zwierzęcych i pochodzą od co najmniej 120 osobników. Przeważają kości osobników młodych - kilkunastoletnich, ale natrafiono tutaj również na kości płodów, a także zwierząt bardzo młodych w wieku około 2 lat. W toku wieloletnich badań na stanowisku tym wydzielono trzy strefy jego użytkowania: (1) obozowisko, (2) obszar oprawiania upolowanych lisów polarnych oraz miejsce (3), gdzie paleolityczni łowcy polowali na mamuty i je ćwiartowali.

Rezultaty najnowszych badań zarówno terenowych jak i gabinetowych ujawniły w ostatnim czasie wiele zaskakujących faktów, dotyczących m.in. chronologii tego osadnictwa, zasięgu występowania artefaktów na stanowisku jak również sezonu w którym łowcy zasiedlali to stanowisko. Informacje te będą podstawą przygotowanego referatu, będącego próbą podsumowania ponad 55 lat badań tego stanowiska połączonego z próbą wskazania kierunków dalszych studiów.

Prezentowany referat oraz wyniki badań są wspierane przez grant ERC Consolidator Grant Exploring Mammoth Bone Accumulations In Central Europe „MAMBA”, nr rej. 101045245.

***Agnieszka Czekaj-Zastawny¹, Anna Rauba-Bukowska¹, Agnieszka Kukułka²,
Andreas Kotula³, Bernadeta Kufel-Diakowska⁴, Maria Lityńska-Zajac¹, Magdalena
Moskal-del Hoyo⁵, Tomasz Oberc¹, Harry K. Robson⁶, Jarosław Wilczyński⁷***

¹ Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Sławkowska 17, 31-016 Kraków; aczekajzastawny@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6171-9930; annaraubabukowska@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6653-3614; marialitynska@gazeta.pl; ORCID: 0000-0002-6397-9805;

² Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Rynek 20-21, 33-100 Tarnów; a.kukulka@muzeum.tarnow.pl;

³ Brandenburg Authorities for Heritage Management and Archaeological State Museum; Wünsdorfer Platz 4, 15806 Zossen, Germany; andreas.kotula@bldam-brandenburg.de;

⁴ Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Szewska 48, 50-137 Wrocław; bernadeta.kufel-diakowska@uwr.edu.pl; ORCID: 0000-0002-1316-6216;

⁵ Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN, 31-512 Kraków; m.moskal@botany.pl; ORCID: 0000-0003-3632-7227;

⁶ BioArCh, Department of Archaeology University of York, York YO10 5DD, UK; harry.robson@york.ac.uk; ORCID: 0000-0002-4850-692X;

⁷ Instytut Systematyki i ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie, Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wilczyński@isez.pan.krakow.pl, ORCID: 0000-0002-9786-0693.

Gwoździec 2 – najstarsza osada kultury ceramiki wstęgowej rytej z terenu Polski – podsumowanie wyników badań interdyscyplinarnych

słowa kluczowe: kultura ceramiki wstęgowej rytej, wczesny neolit, neolityzacja, analizy interdyscyplinarne

Badania stanowiska 2 w Gwoźdźcu stanowiły bazę projektu realizowanego przez kilka ostatnich lat (NCN 2014/15/B/HS3/02460 pt. Najstarsza faza kultury ceramiki wstęgowej rytej w Małopolsce (5600/5500-5300 BC) - geneza, datowanie, osadnictwo, gospodarka).

Wyniki kompleksowych, interdyscyplinarnych analiz przyniosły bardzo bogate dane i stały się jednym z najważniejszych elementów rekonstrukcji najstarszej fazy KCWR w strefie na północ od Karpat. Wnoszą one wiele nowych informacji do dyskusji nad genezą, rozprzestrzenianiem się, chronologią oraz rozwojem osadnictwa pierwszych społeczności rolniczych, zasiedlających rozległe obszary Środkowej Europy. Duża seria datowań radiowęglowych pozwoliła na ustalenia ważne dla początków KCWR, takie jak fakt, że zasiedlenie ziem polskich przez pierwsze społeczności rolnicze nastąpiło później niż dotychczas zakładano i miało miejsce ok. 5350/5300 BC. Odnoszą się one także do korelacji chronologii bezwzględnej z rozwojem stylistyki naczyń.

Dzięki analizom chemicznym lipidów zachowanych w ściankach naczyń dokonano ciekawego odkrycia, tzn. obecności pozostałości tłuszczów organizmów słodkowodnych. Wskazano także na inne rodzaje przetwarzanych produktów pozyskiwanych zarówno drogą upraw i hodowli, jak i łowiectwa oraz zbieractwa. Wskazuje to, iż badana społeczność korzystała w pełni z zasobów środowiska w najbliższym otoczeniu osady, w tym wodnego, a pozyskane produkty przetwarzane były w naczyniach glinianych. W zakresie gospodarki rolnej potwierdzone zostało uprawianie pszenic pierwotnych, tj. płaskurki

i samopszy, a także jęczmienia i roślin motylkowych. Ponadto stwierdzono użytkowanie jadalnych roślin dzikich, takich jak stokłosa, komosa, rdest. Udokumentowano wykorzystywanie drewna dębu i jesionu do budowy domu. Interesującym odkryciem jest wzrost udziału drzew z podrodziny jabłkowych (Maloideae) w trakcie rozwoju osady, co wskazuje na zwiększające się korzystanie z dzikich drzew owocowych. Potwierdzono także użytkowanie lnu do wyrobu tkanin na krośnie. Podkrakowski krzemień jurajski, który stanowi ponad 95% całego inwentarza kamiennego, transportowany był na teren osady w postaci nieznacznie przygotowanych konkrecji. Odkryto pojedyncze wyroby wykonane z obsydianu, radiolarytu, limnokwarcytu, narzutowego krzemienia kredowego oraz krzemienia czekoladowego, które na obszar osady trafiły w postaci gotowych narzędzi lub półsurowca. Zabytki te, wraz z fragmentami naczyń importowanych, stanowią dowód na kontakty, jakie społeczność w Gwoźdźcu utrzymywała z różnymi grupami żyjącymi m.in. na obszarze Karpat i Sudetów. Wszystkie artefakty krzemienne i kamienne zostały poddane analizie traseologicznej. Wskazała ona na rodzaj mikrośladów powstałych podczas obrabiania różnych materiałów. Na około 30 % przeanalizowanych wyrobów potwierdzono i zidentyfikowano ślady użytkowania. Wyróżniono narzędzia służące do ścinania zbóż lub innych roślin zielnych o dużej zawartości krzemionki, narzędzia do obróbki skór, drewna, włókien roślinnych, kości/poroża lub innych twardych materiałów zwierzęcych (zęby, muszle), kamienia oraz narzędzia do krojenia mięsa i obróbki tusz zwierzęcych oraz polowania.

Badania nad wczesnoneolitycznym osadnictwem w obrębie północnej krawędzi Wyżyny Sandomierskiej w 2023 r.

słowa kluczowe: Wyżyna Sandomierska, wczesny neolit, kultura ceramiki wstęgowej rytej, kultura malicka, krawędź wysoczyzny lessowej

Badania nad wczesnym neolitem w obrębie północnej krawędzi Wyżyny Sandomierskiej w 2023 r. skoncentrowane zostały na rozpoznaniu stanowiska nr 1 w Jastkowie, gm. Ćmielów (pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie). Rozplanowanie oraz rozmiary wykopów wiązały się ściśle z lokalizacją kilku anomalii magnetycznych ujawnionych w obrębie stanowiska podczas prospekcji w 2018 r. Przeprowadzone badania wykopaliskowe pozwoliły na pozytywną weryfikację tych struktur, potwierdzając ich antropogeniczny charakter i związek z wczesnoneolitycznym horyzontem zasiedlenia osady. Dane te, jak również bogate inwentarze materiałów zabytkowych kultury ceramiki wstęgowej rytej oraz kultury malickiej, uzupełniają w wydatnym zakresie dotychczasowe stopień rozpoznania skali oraz trwałości zasiedlenia badanej osady, wskazując zarazem na dynamiczny rozwój lokalnego mikroregionu osadniczego pod koniec VI oraz w 1 poł. V tys. przed Chr.

Osada społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej na st. 6 w Podlesiu, gm. Oleśnica – podsumowanie dekady badań

słowa kluczowe: Kultura ceramiki wstęgowej rytej, koszyczek gliniany, krummesser

W 2023 roku minęło 10 lat od rozpoczęcia badań wykopaliskowych na stanowisku 6 w Podlesiu. Prace badawcze na osadzie społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej z całą pewnością przyczyniły się nie tylko do lepszego poznania początków neolitu w dorzeczu Wschodniej, ale także poszerzeniu wiedzy na temat znaczenia tego regionu w kontekście rozwoju społeczności KCWR na obszarze Wyżyny Małopolskiej. Ogromny wkład w stan badań nad osadnictwem wczesnorolniczych ugrupowań w Polsce jest możliwy dzięki doskonałemu stanowi zachowania osady, która nie została zniszczona przez młodsze kultury, jak i charakteryzuje się homogenicznym zestawem źródeł archeologicznych, typowych dla KCWR. Ponadto, jest to jedyna, badana wykopaliskowo osada tej kultury w dorzeczu Wschodniej.

Dotychczas odkryto blisko 24500 zabytków z różnych kategorii surowcowych, pochodzących z powierzchni zaledwie 17 arów. Stanowią one nie tylko ogromną wartość naukową w ujęciu ogólnopolskim, ale także nawet o europejskim zasięgu KCWR. Wiele grup zabytków, z różnych kategorii surowcowych, wystąpiło w znacznie większej liczbie, niż na innych osadach KCWR, a niektóre z nich zostały tu zarejestrowane po raz pierwszy. Przykładem tego rodzaju znaleziska jest fragment noża typu krummesser, będący pierwszym odkrytym w pewnym kontekście wczesnoneolitycznym zabytkiem tego typu. Również wśród naczyń można mówić o spektakularnym odkryciu. Poza samą ilością i pewną ciągłością chronologiczną (kultura KCWR, kultura ceramiki wschodniolinearnej, kultura malicka), z wypełniska obiektu nr 11 wydobyto niewielkich rozmiarów gliniany koszyczek.

Badania wykopaliskowe na st. 1 w Ćmielowie (Duży Gawroniec), gm. loco, woj. świętokrzyskie - najnowsze rezultaty

słowa kluczowe: Kultura pucharów lejkowatych, Krzemionki Opatowskie, krzemień pasiasty, krzemień świeciechowski, grób, kataplazm

W październiku 2023 r. minęły 62 lata od zakończenia ostatnich badań wykopaliskowych prowadzonych na osadzie ludności kultury pucharów lejkowatych (KPL). Przyjmuje się powszechnie, że była ona związana z ludnością, która zajmowała się wydobywaniem, przetwarzaniem i dystrybucją surowców krzemiennych z pobliskich złóż, w tym z kopalni w Krzemionkach Opatowskich. W międzyczasie stanowisko, na którym prace badawcze rozpoczęła prof. Zofia Podkowińska, znalazło się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, a materiały pochodzące z pierwszych badań, choć stanowią interesujące poznawczo źródło informacji, to wciąż nie zostały w całości opracowane. Z tego też względu, w październiku 2023, rozpoczęto badania wykopaliskowe. W początkowej fazie miały one za zadanie weryfikację tezy o postępującej degradacji stanowiska. Okazało się jednak, że nie jest to prawdą, a osada jest całkiem dobrze zachowana, a przynajmniej w partii objętej badaniami.

Do tej pory odbyły się dwie kampanie wykopaliskowe. Mimo niewielkiego zasięgu, powodowanego krótkim terminem, a w związku z tym możliwościami realizacji prac o szerokopłaszczyznowym charakterze, i tak przysporzyły one nowych, interesujących odkryć. Poza materiałem masowym, głównie ceramiki i półsurowca krzemienno-krzemianowego, pozyskano trzeci grocik krzemienno-krzemianowy z retuszem rynienkowatym, jak i pierwszą zawieszkę miedzianą typu salta leone. Oba zabytki należy wiązać z wpływami kultury lubelsko-wołyńskiej. Z kolei, w czasie ostatniej kampanii wykopaliskowej przeprowadzonej w marcu 2024 r. wyeksplorowano obiekt 252, odsłonięty w poprzednim sezonie. Ponadto, poszerzono wykop w kierunku zachodnim, w celu weryfikacji charakteru anomalii wykrytych podczas badań geofizycznych, które swoim zasięgiem objęły przeważającą część wzgórza Gawroniec. W tej partii, w czasie eksploracji wypełniska obiektu 258 poczyniono jedno z ważniejszych odkryć. Na dnie jamy odsłonięto silnie zniszczony pochówek, na którym stwierdzono obecność kataplazmu na bazie dziegciu.

Duża ilość źródeł, ale przede wszystkim stan zachowania osady, każą z dużą nadzieją oczekiwać dalszych spektakularnych odkryć. Powrót na stanowisko z całą pewnością pozwoli także uzupełnić wiedzę w zakresie osadnictwa KPL na Wyżynie Małopolskiej, bowiem wciąż wiele zagadnień nie doczekało się wyjaśnień, szczególnie w kontekście badań geofizycznych na wzmiankowanej osadzie

Rola kultury Bodrogkeresztúr w genezie krzemieniarstwa wczesnoeneolitycznego w Małopolsce

Jednymi z wyróżników wczesnego eneolitu w Małopolsce jest makrolityzacja wyrobów krzemiennych i zastosowanie retuszu rynienkowatego. Zwiększenie wielkości półsurowca wiórowego obserwujemy zarówno w kulturze lubelsko-wołyńskiej jak i w grupie wyciąsko-żłotnickiej. Z kolei retusz rynienkowaty wydaje się występować tylko w pierwszej z wymienionych jednostek. Szczególnymi formami zabytków krzemiennych z omawianego okresu, spotykanymi często w kontekście funeralnym, są długie wióry i wiórowce.

Większość badaczy skłania się obecnie do uznania, iż znajomość technologii produkcji makrolitycznych narzędzi we wczesnym eneolicie Małopolski jest wynikiem transmisji wzorców kulturowych ze wschodnich Bałkanów, w drugiej połowie V tys. BC. Ich przekazicielem na teren Małopolski miała być kultura trypolska, a w przypadku retuszu rynienkowatego również kultura Skelya ze stepów wschodnioeuropejskich. Co interesujące, dotychczasowe koncepcje w większości pomijają wschodnią część Kotliny Karpackiej. Jest to tym bardziej zastanawiające, iż to właśnie w dorzeczu Cisy, w okresie istnienia kultury Bodrogkeresztúr (między ok. 4300 BC a 4000/3900 BC), istniało prężne centrum cywilizacji miedzi, którego oddziaływanie, w aspekcie obrzędowym, społecznym i ekonomicznym, sięgało rozległych obszarów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Małopolski. Jednym z charakterystycznych aspektów rytuału pogrzebowego kultury Bodrogkeresztúr, przejętym przez ludność kultury lubelsko-wołyńskiej, było umieszczanie w bogatych grobach męskich, w okolicach głowy lub klatki piersiowej zmarłego, długich wiórów lub wiórowców krzemiennych. Chronologia absolutna zespołów grobowych, zawierających tego typu znaleziska, wskazuje jednoznacznie, iż są to najstarsze, dobrze udokumentowane przykłady makrolitycznych wiórów i wiórowców krzemiennych na obszarze Małopolski.

Muzeum Zamkowe w Sandomierzu, Zamkowa 12, 27-600 Sandomierz; w.rajpold@zamek-sandomierz.pl, nr ORCID: 0000-0001-9404-6701.

Zagadkowy topór ze zbiorów Muzeum Zamkowego w Sandomierzu

słowa kluczowe: militaria, Bodrogkeresztúr, kultura lubelsko-wołyńska, eneolit, wyrzyna sandomierska.

W Muzeum Zamkowym w Sandomierzu znajduje się niewielki (o wadze 560g, długości 14 cm i maksymalnej szerokości 4,5 cm) miedziany topór, którego miejsce oraz okoliczności odkrycia są nieznane. Wiadomo jedynie, że przedmiot ten został znaleziony w okolicach Sandomierza. Najbliższe terytorialnie znalezisko miedzianego topora znamy z miejscowości Książnica na cmentarzysku kultury lubelsko-wołyńskiej, który jest łączony z toporami typu Şiria wariant Aszod, występujące głównie w środkowych i północnych Węgrzech. Innym stosunkowo bliskim geograficznie odkryciem jest topór pochodzący z okolic Wiślicy. Łączy się go z kulturą lubelsko-wołyńską i kwalifikuje do typu Szekely-Nadudvar łączonego z kulturą bodrogkereszturskiej. Warto jeszcze wskazać na topór typu Mezőkeresztés znaleziony w miejscowości Krzemienna na pogórzu Dynowski datowany na około 4000 BC i łączony z wpływami cyklu polgarskiego.

Wszystkie powyższe formy odstawały pod względem morfologicznym od prezentowanego zabytku. W klasyfikacji Marka Gedla omawiany topór jest najbardziej zbliżony do egzemplarzy zaliczonych przez badacza do typu Jászladány z miejscowości Koniecmosty, Krzeszyc, Starczowa i Byczyny. Szczególnie bliski do naszej formy był okaz z Byczyny. Jak się wydaje ten tutaj omawiany oraz forma z Byczyny reprezentują nie typ Jászladány, a pokrewny mu Nógrádmarcál, charakteryzujący się wyodrębnionym trzonkiem, pierścieniem przy otworze na stylisko, dwoma przeciwstawnymi względem siebie ostrzami/ramionami i obniżonym ramieniem poziomym w stosunku do wierzchołka otworu styliska i ostrza pionowego. Jest to forma szczególnie rozpowszechniona na terenach północnych Karpat, zwłaszcza w dzisiejszych Czechach i Słowacji. Ponadto podobne okazy rejestruje się również na północy Węgier i w Rumunii. Pod względem formalnym okaz ten odpowiada egzemplarzom typu C2 wg. typologii Julie Heeb, która określa je jako Ocna-Nógrádmarcál, licznie reprezentowanym w zachodniej części Karpat, zwłaszcza w Czechach.

Ponieważ tego typu topory stosunkowo rzadko występują w pewnych kontekstach ich datowanie jest niezwykle problematyczne. Topory typu Jászladány, które jak już wskazywaliśmy były pokrewne do omawianej formy można próbować zamykać pomiędzy schyłkiem V i IV tysiącleciem p.n.e. Formy Ocna-Nógrádmarcál miały być młodsze można je, więc datować w obrębie IV tysiąclecia. Próbuje się je także synchronizować z późną fazą kultury jordanowskiej wskazując na możliwość ich przetrwania jeszcze

do młodszego odcinka eneolitu. Wreszcie Ion Mares w swoim zestawieniu toporów z Rumunii wskazywał na chronologię łączącą się z okresem Cucuteni B (co wskazywałoby przynajmniej na połowę IV tysiąclecia. Wydaje się, że z racji braku materiałów datujących a także niepewny kontekst odkrycia omawiany topór można prawdopodobnie wiązać z końcem V i początkami IV tysiąclecia oraz wiązać z wpływami kultury Bodrogkeresztúr na miejscową ludność.

Podsumowując prezentowany zabytek należy najprawdopodobniej traktować, jako import z kierunku południowo-zachodniego względnie południowego do środowiska kultury lubelsko-wołyńskiej. Można go prawdopodobnie wiązać z wpływami cyklu polgarskiego. Z racji braku lokalnych złóż miedzi musiał stanowić niezwykle cenny przedmiot o znaczeniu prestiżowym. Jest to już kolejny miedziany zabytek z okresu eneolitu odkryty na Wyżynie Sandomierskiej, wskazujący na ożywione kontakty tych terenów z obszarami położonymi dalej na południe i południowy - zachód.

Muzeum w Jarosławiu Kamienica Orsettich, ul. Rynek 4, 37-500 Jarosław; esieradzka@muzeum-jaroslaw.pl; ORCID: 0000-0003-2233-3634; marcin.burghardt86@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9915-7539.

Kultura pucharów dzwonowatych w dorzeczu Sanu ? Miedziany sztylet z 2 poł. III tys. p.n.e. z Korzenicy w pow. jarosławskim

słowa kluczowe: neolit, wczesna epoka brązu, kultura pucharów dzwonowatych, miedź, sztylet

W listopadzie 2023 roku w lasach w miejscowości Korzenica w powiecie jarosławskim znaleziono miedziany sztylet datowany na 2. połowę III tysiąclecia p.n.e. Cechy formalne zabytku każą łączyć go z grupą sztyletów środkowoeuropejskiego horyzontu kultury pucharów dzwonowatych, chociaż nieliczne zbliżone egzemplarze znane są również z grobów kultury jamowej i katakumbowej we wschodniej Europie. W ten sposób, znalezisko otwiera nowe perspektywy badań nad okresem przejściowym pomiędzy późnymneolitem a wczesną epoką brązu w dorzeczu Sanu.

¹ Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; ptjarosz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9481-3007; anitaszczepanek2016@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0936-767X

² Instytut Archeologii UMCS w Lublinie, Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4a, 20-031 Lublin; jlibera@o2.pl, ORCID: 0000-0002-5233-9124; archeolublin@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4690-5089;

³ Instytut Archeologii UMCS w Lublinie, Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4a, 20-031 Lublin / Muzeum Narodowe w Kielcach, Pl. Zamkowy 1, 25-010 Kielce; polit.beata@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0087-3365.

Kompleks funeralny w Ostrowie 18 na Płaskowyżu Proszowickim

słowa kluczowe: megaksylon, kultura pucharów lejkowatych, kultura ceramiki sznurowej, kultura mierzanowicka

Stanowisko 18 w Ostrowie, pow. proszowicki położone jest na wypłaszczeniu jednego z lessowych garbów Płaskowyżu Proszowickiego. Badania na tym obszarze prowadzono od 2019 roku przy współpracy pomiędzy Instytutem Archeologii UMCS w Lublinie (Jerzy Libera, Piotr Mączyński, Beata Polit) oraz Ośrodkiem Badań Gór i Wyżyn IAE PAN w Krakowie (Paweł Jarosz, Anita Szczepanek).

Przed przystąpieniem do badań na stanowisku widoczny był nasyp kurhanowy o wysokości około 50 cm i średnicy około 12 -14 m. W trakcie prowadzonych prac badawczych rozpoznano kompleks funeralny z końca neolitu i początków epoki brązu oraz grób z okresu wczesnego średniowiecza. Pierwszym etapem tego założenia było powstanie megaksylonu kultury pucharów lejkowatych o długości około 30 m. Obiekt zorientowany był po osi wschód-zachód ze ścianą czołową zlokalizowaną od strony wschodniej. Konstrukcja megaksylonu składała się z rowków fundamentowych wyznaczających wschodnią – czołową ścianę założenia – przykrytą kolistym kopcem oraz dwóch rzędów słupów, które tworzyły ściany północną i południową, pomiędzy nimi prawdopodobnie znajdował się nasyp ziemny. Wewnątrz konstrukcji odkryto dwa groby z elementami kamiennymi ludności pucharów lejkowatych, które nie zawierały wyposażenia. Kości pochówków w obydwu grobach zachowały się w bardzo złym stanie. Przy wejściu do megaksylonu odkryto niewielki obiekt zawierający flaszę z kryzą oraz amforkę. Wzdłuż jego południowej ściany usytuowane były kolejne trzy groby ludności pucharów lejkowatych. Były to obiekty zorientowane po osi wschód-zachód, niezawierające wyposażenia. Kości pochówków zachowały się w bardzo złym stanie.

Kolejnym etapem użytkowania miejsca ceremonialnego w Ostrowie było założenie dwóch grobów o konstrukcji niszowej ludności kultury ceramiki sznurowej. Zlokalizowane były od strony wschodniej oraz południowej megaksylonu. Grób założony od strony czołowej zawierał szczątki mężczyzny z wyposażeniem złożonym z dwóch naczyń, topora kamiennego oraz wyrobów krzemienych – siekiery, grocików, wióra retuszowanego i odłupków, a także dłuta kościanego. Grób niszowy zlokalizowany przy południowej

ścianie megaksylonu zawierał szczątki dwójki dzieci, złożonych antypodalnie w pozycji skurczonej z głowami na SW (prawy bok) i NE (lewy bok).

Przy zmarłych odkryto naczynia, siekierę krzemienną oraz szydła kościane. Na podstawie konstrukcji grobowych oraz zabytków wchodzących w skład wyposażenia obydwu groby można łączyć z fazą młodszą rozwoju kultury ceramiki sznurowej i datować na początki II połowy III tys. przed Chrystusem.

Z wczesnym okresem epoki brązu można łączyć przynajmniej trzy groby, zlokalizowane przy południowej ścianie megaksylonu. Tylko w jednym z nich zachowały się szczątki mężczyzny złożone na prawym boku, głową w kierunku zachodnim. W pozostałych przypadkach kości uległy rozkładowi. Wyposażenie grobowe złożone było z kubków zdobionych podwójnymi odciskami z-skrętnego sznura oraz narzędzi odłupkowych – przekłuwacza i odłupka retuszowanego, także ozdób drucikowatych wykonanych z miedzi. Niewielkie cmentarzysko można datować na fazę wczesną rozwoju kultury mierzanowickiej.

We wczesnym okresie średniowiecza w centrum nasypu kurhanowego wkopano grób, w którym złożono, w pozycji wyprostowanej, głową na zachód kobietę, przy której znaleziono nożyk żelazny.

Stanowisko funeralne 18 w Ostrowie jest przejawem tradycji sepulkralnych charakterystycznych dla społeczności, które chowały zmarłych w eksponowanych miejscach. Pokazuje zarazem, że taki sposób pochówku występował w społecznościach niezwiązanych genetycznie ze sobą.

Na krawędzi – problemy interpretacji wybranych typów zmian użytkowych na narzędziach krzemiennych

słowa kluczowe: narzędzia krzemienne, badania traseologiczne, badania eksperymentalne

Analiza śladów użytkowych, obecnie należy do standardowych procedur badawczych wykorzystywanych przy opracowywaniu wyrobów krzemiennych. Ze względu na przyjęte założenia metodyczne jest ściśle powiązana z badaniami eksperymentalnymi, uznać wręcz można, że dostęp do odpowiedniej bazy wyrobów doświadczalnych posiadających na powierzchni ślady użytkowe związane z obróbką różnych typów materiałów jest kluczem do poprawnego wykonywania analiz. Obecnie dzięki licznie prowadzonym pracom eksperymentalnym jesteśmy w stanie identyfikować wiele typów aktywności oraz rodzajów obrabianego materiału. Musimy jednak pamiętać, że ślady obserwowane na narzędziach prahistorycznych różnią się od tych rejestrowanych na współczesnych replikach, co w znacznej mierze spowodowane jest wpływem czynników podepozycyjnych.

Istnieją jednak pewne typy aktywności, których poprawne rozróżnienie nastęrcza wiele trudności nawet w przypadku materiałów współczesnych. Tyczy się to śladów związanych z obróbką bardzo twardych materiałów, takich jak niektóre gatunki drewna oraz kości, a także poroża, kości słońiowej oraz muszli.

W celu dokładnego rozpoznania tego problemu postanowiliśmy przyjrzyć się jeszcze raz wspomnianym kategoriom śladów użytkowych, dlatego też wykonana została seria eksperymentów obejmujących wymienione materiały.

¹ Wydział Archeologii, Uniwersytet im. A. Mickiewicza, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 610614 Poznań, iwosob@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0001-5913-1177; aldkur@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0003-0215-046X.

² Archaeological company "Dolmen Marcin Przybyła, Michał Podsiadło s.c.", Pl. Serkowskiego Sq. 8/3, 30-512 Kraków; Poland, dolmen@onet.pl; ORCID: 0000-0002-4695-0752.

³ Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn, Polska Akademia Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków, wlodarczak.piotr@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0359-7386

Pozostałości materiałów organicznych na ozdobach miedzianych z grobów kultury ceramiki sznurowej z zachodniej Małopolski

Pod koniec pierwszej połowy III tysiąclecia przed naszą erą, w regionie Małopolski zaobserwowano znaczący wzrost liczby pochówków, w których znajdowano metalowe przedmioty, przede wszystkim ozdoby. Dominującą część tych znalezisk stanowią artefakty pochodzące z grobów niszowych, związanych z ludnością kultury ceramiki sznurowej. W korzystnych warunkach środowiskowych, te przedmioty zachowały się w dobrym stanie, oferując nam bezcenne źródło wiedzy o funeralnych zwyczajach dawnych społeczności.

Szczegółowe analizy mikroskopowe wykonane miedzianych ozdób z pochówków kultury ceramiki sznurowej z miejscowości takich jak Dębiany, Łuczyce, Parkoszowice i Szczepanowice w zachodniej Małopolsce dostarczyły obszernych danych nie tylko o samych ozdobach, ale również o organicznych materiałach znajdujących się w grobach. Na przykład, na prostokątnych, zagiętych do wewnątrz blaszkach - elementach diademów, zawieszkiach półksiężycowatych, zausznicach i spiralach odkryto pozostałości materiałów organicznych, co umożliwiła postępująca korozja artefaktów.

Dokumentacja tych pozostałości była możliwa dzięki wykorzystaniu mikroskopu cyfrowego. Następnie, wybrane ozdoby z zmineralizowanymi materiałami oraz próbki organiczne pobrane z ozdób poddano analizie za pomocą skaningowego mikroskopu elektronowego (SEM), a także wykonano preparaty z współczesnych roślin w celach porównawczych.

Dzięki przeprowadzonym badaniom możliwa była identyfikacja pozostałości materiałów organicznych w pochówkach związanych z odzieżą zmarłych czy montażem ozdób, tj. włókna roślinne (w tym łyka drzew), wełna, a także pozostałości ludzkiej skóry oraz owadów nekrofagicznych. Są to jedne z najstarszych śladów materiałów organicznych związanych z pochówkami z terenu Polski.

Osiągnięcia te zostaną wykorzystane do rekonstrukcji strojów, ozdób, a także zwyczajów funeralnych społeczności eneolitycznych, co pozwoli na głębsze zrozumienie ich kultury i życia codziennego.

¹Instytut Archeologii UMCS w Lublinie, Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; Fundacja Archeolodzy.org, Rynek 21/6, 58-100 Świdnica; agata@archeolodzy.org; ORCID 0000-0001-8312-3222.

²Katedra Chemii Polimerów, Instytut Nauk Chemicznych UMCS w Lublinie, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 2, 20-031 Lublin, magdalena.sobiesiak@mail.umcs.pl

Problem szacowania liczby osobników na przykładzie ciałopalnego pochówku wieloosobniczego kultury trzcienieckiej ze Słupczy, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie

słowa kluczowe: kremacja, pochówki zbiorowe, trzcieniecki krąg kulturowy, bioarcheologia, MNI

W trzcienieckim kręgu kulturowym nierzadko rozpoznawane są groby szkieletowe, szkieletowo-ciałopalne i ciałopalne oraz ze szkieletami nadpalonymi, w których stwierdza się dużą liczbę osobników, np. Borek, pow. kaliski, Gnieszowice, pow. sandomierski, Sandomierz, pow. sandomierski czy Żerniki Górne, pow. buski. Szacowanie najmniejszej liczby osobników (MNI) w trakcie badań antropologicznych kości z grobów wieloosobniczych, opiera się głównie na planigrafii kości i ich skupisk w obiekcie podczas badań archeologicznych, a w trakcie dalszych analiz laboratoryjnych na identyfikacji powtarzających się elementów kośćca, ich wyraźnym zróżnicowaniu morfologicznym i ontogenetycznym. Ustalenia antropologiczne w zakresie szacowania MNI w obiektach wieloosobniczych mają swoje konsekwencje w rozpoznaniu charakteru pochówku: pochówki zbiorowe vs. masowe, ale też podczas wyboru prób do badań izotopowych.

Przyczynkiem do zgłębienia trudności badawczych podczas ustalania MNI stały się materiały osteologiczne pozyskane z grobu kultury trzcienieckiej w trakcie badań ratowniczych w 2019 roku na stanowisku 91 w Słupczy. Grób ten został odkryty przypadkowo podczas niwelacji stoku pod założenie winnicy. Wszystkie odkryte materiały archeologiczne, w tym cztery naczynia, węgle drzewne oraz szczątki ludzkie, znajdowały się na wtórnym złożu w wyniku prawie całkowitego zniszczenia obiektu. Grób najprawdopodobniej miał formę głębokiej niszy wkopanej w lessowy stok, z zastawionym kamieniami „wejściem” od strony zbocza. Najbliższe analogicznie obiekty pod względem formy oraz charakteru grobu stanowią znaleziska z Gnieszowic, pow. sandomierski.

W wyniku prac archeologicznych zabezpieczono skremowane ludzkie kości o łącznej masie 5018,88 g. Większość szczątków odznaczała się bardzo jasnobrązową barwą (very pale brown), 10YR 8/2 wg skali barw Munsell’a, przy czym odnotowano także kości o barwie kremowej, białej, jasnopomarańczowej i jasnoszarej. Większość kości było odkształconych i zachowanych w postaci fragmentów nie przekraczających 100 mm przez co rozpoznawalność anatomiczna i przyporządkowanie osobnicze było problematyczne. Wśród materiałów osteologicznych zidentyfikowano dwoje dzieci oraz osobniki dorosłe, których liczba była trudna do jednoznacznego oszacowania. Spośród

kości wydzielono 19 części skalistych (piramid) kości skroniowych, które były głównym anatomicznym wyznacznikiem MNI, szczególnie pod względem ustalenia liczby osobników dorosłych w kategorii wieku Adultus. Części skaliste poddano geometrycznej analizie kształtu, badaniom tomograficznym oraz pomiarom zmian masy próbki w warunkach dynamicznych (analizy termiczne).

Dzięki temu możliwe było precyzyjniejsze oszacowanie liczby oraz ustalenie charakteru przeprowadzenia kremacji osobników. Badania przeprowadzono w ramach realizacji projektu badawczego o nr. 2023/48/C/HS3/00020 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, Polska.

**Jarosław Wilczyński¹, Marcin M. Przybyła², Krzysztof Tunia³, Adrianna Musiał⁴,
Katarzyna Ropka-Molik⁴, Monika Stefaniuk-Szmukier⁴, Sylwia Pospuła¹,
Olivia Oszczepalińska¹**

¹ Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie, Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wilczynski@isez.pan.krakow.pl, ORCID: 0000-0002-9786-0693; pospula@isez.pan.krakow.pl, ORCID: 0000-0002-3675-4715; oszczepalinska@isez.pan.krakow.pl, ORCID: 0009-0003-6832-1847

² Dolmen Marcin Przybyła, Michał Podsiadło s.c.", Serkowskiego Sq. 8/3, 30-512 Kraków; Poland; dolmen@onet.pl; ORCID: 0000-0002-4695-0752.

³ Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn w Krakowie; ktunia@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1243-6536.

⁴ Zakład Biologii Molekularnej Zwierząt, Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, ul. Krakowska 1, 32-083 Balice, adrianna.musial@iz.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4194-9402; katarzyna.ropka@iz.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8555-0495; monika.stefaniuk@iz.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4158-771X;

***Zbiorowy pochówek koni z trzcienieckiego stanowiska nr 6
w Kazimierzy Wielkiej (woj. świętokrzyskie)
– wyniki badań interdyscyplinarnych***

słowa kluczowe: epoka brązu, archeozoologia, badania paleogenetyczne, badania sezonu śmierci, markery DNA

Tematem naszego komunikatu jest prezentacja wyników badań interdyscyplinarnych przeprowadzonych na sześciu szkieletach koni odkrytych w obrębie obiektu kultury trzcienieckiej ze stanowiska numer 6 w Kazimierzy Wielkiej (woj. świętokrzyskie). Nasze badania obejmowały analizę archeozoologiczną uzyskanych szczątków, określenie płci oraz umaszczenia pogrzebanych zwierząt na podstawie markerów DNA oraz ustalenie czasu pochówku tj. sezonu śmierci.

¹ Музей археології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, krelasenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5445-6949

² Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ», вул. Покровська, 13, Котельва, 38600, Україна; oleg.shepard1609@gmail.com; ORCID: 0009-0005-3806-3431

Городище Котельва в басейні р. Ворскла: дослідження 2023 р.

ключові слова: бронзовий вік, пізньоскіфська культура, ранньосарматський час, городище, Дніпро-Донецький Лісостеп

Перші писемні дані про городище біля селища Котельва відносяться до середини 19 ст. – опис цієї пам'ятки знаходимо у архієпископа Філарета в історико-статистичному описі Харківської єпархії. Втім, довгий час Котелевське городище було поза увагою археологів. Лише в 2000 р. полтавськими археологами Олександром Супрунєнком та Іриною Кулатовою були проведені невеликі за обсягами розкопки, які отримали колекцію артефактів, що була датована 1 ст. до н.е. – 1 ст. н.е. З 2020 р. городище Котельва стає об'єктом постійних досліджень експедиції Історико-культурного заповідника «Більськ».

В 2023 р. зусиллями співробітників заповідника вдалось провести розкопки в різних частинах пам'ятки, загальна площа яких склала 469 м². Результати розкопок цього року дозволили прояснити багато питань відносно стратиграфії, планіграфії, характеру заселення пам'ятки та уточнити датування окремих його хронологічних періодів.

Котелевське городище має нетипову топографію для укріплених пам'яток доби заліза Дніпро-Донецького Лісостепу. Воно розташовано в заплаві лівого берега р. Ворскла та було побудовано на високому піщаному останці, що, скоріш за все, представляє собою залишок розмитої частини надзаплавної (борової) тераси. Укріплення були побудовані з урахуванням натурального рельєфу та форми останцю, в плані воно наближено до трикутника, кожна сторона якого (для площі житлового майданчика) складає приблизно 200 метрів. Отже це невелике за площею укріплення, розташоване на підвищенні в заплаві річки, що має додатковий природний захист у вигляді стариць, заболоченої місцевості та притоків річки Ворскла.

Найбільш давні культурні нашарування, що зафіксовані в межах пам'ятки, відносяться до фінального бронзового віку і представлені матеріалами бондарихинської культури. Ліплена кераміка у вигляді горщиків, що прикрашені в верхній частині округлими вдавленнями ззовні та вдавленнями косо поставленої палички дозволяють датувати цей культурний горизонт серединою 11-9 ст. до н.е. В північно-східній частині городища зафіксовано скупчення господарських

ям з матеріалами бондарихинської культури. Аналіз стратиграфії та вивчення особливостей фортифікації дозволяє сказати, що в період доби бронзи це було відкрите поселення, аналогічні пам'ятки бондарихинської культури розташовані вздовж надзаплавної тераси лівого берега р. Ворскла.

Час спорудження укріплень та заснування городища слід відносити до залізного віку. В 2023 р. експедиція здійснила розріз лінії укріплень – ескарпу та рову. Традиція спорудження укріплень типова для пам'яток скіфського часу. Втім, на городищі виявлені лише матеріали, що відносяться до періоду пізньоскіфської культури та датуються останніми трьома століттями до нашої ери.

Знахідки з культурного горизонту пізньоскіфського періоду представлені фрагментами ліпленого посуду: горщики, орнаментовані прямими насічками по краю та пальцевими вдавленнями, миски відкритого типу. Також з культурного шару походить значна кількість імпортного посуду: сіроглиняний гончарний посуд та фрагменти античних амфор, серед яких можна визначити різні центри виробництва (Сінопа, Родос, Кос). Найбільший інтерес представляє колекція залізних черешкових наконечників стріл сарматського типу, портупейні круглорамчаті пряжки та гачок. Ці предмети типові для ранньосарматської культури і можуть бути свідченням присутності нової хвилі кочовиків в лісостеповій зоні на схід від Дніпра. Загалом, матеріали доби заліза датуються в межах 3-1 ст. до н.е. Окрім цього, з розкопок 2023 р. походить кілька предметів доби Великого переселення народів та Нового часу, що свідчить про короткочасне заселення городища в більш пізні періоди.

¹ Інститут археології НАН України, Україна, 04210, Київ-210, проспект Володимира Івасюка, 12, kravchenko_evelina@nas.gov.ua, evekravchenko@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7238-7417.

² Львівський Національний Університет ім. Івана Франка, Україна, 79000, Львів-000, вул. Університетська, 1, nataliya.bilas@lnu.edu.ua.

³ НДЦ «Рятівна археологічна служба» НАН України, Україна, 79008, Львів-008, вул. Володимира Винниченка, 24, zoya.arch@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1944-6400.

Пам'ятки межі лісу і лісостепу Центрально-Східної Європи на початку доби заліза The Sites of Border of Forest and Forest-Steppe of Central-Eastern Europe at the beginning of Iron Age

На початку доби заліза в Центрально-Східній Європі і на півночі Понту сформувалися групи археологічних пам'яток північного Лісостепу, південного Полісся і Розточчя, де виникли укріплені поселення і городища, а подекуди і агломерації із кількох археологічних пам'яток, що мали спільні фортифікаційні споруди.

Нещодавні дослідження надали нові дані до характеристик населення і процесів у лісостепу і лісі на початку доби заліза, і актуалізували питання перегляду загальної концепції розвитку регіону у ранньозалізний час. Варто зазначити, що швидше за все, йдеться не лише про міграцію, а про розселення племен півночі України на Схід і на Південь, і це можливо, не пов'язано із тиском племен мілоградської культури, яка так само як підгірцівська, могилянська, черепинсько-лагодівська та інші групи пам'яток є археологічним еквівалентом ймовірних племінних об'єднань, що сформувалися за доби раннього заліза за подібних економічних умов. Ми схильні розглядати цей процес як демографічний ріст населення півночі. Принаймні, причини цього явища наразі є гіпотетичними і вартими подальших досліджень.

Формування торгівельного шляху в контактній зоні півночі України в південному Поліссі цілком можливо, є первинним фактором, який як наслідок визначив і демографічний ріст населення, і створення торгівельного шляху по Дніпру від античних центрів Дніпро-Бузького лиману до городищ басейну Дніпра і Бугу та старожитностей Розточчя, і просунення північного населення та будівництво городищ-гігантів ранньоскіфського часу. Як наслідок, виникла військова загроза від кочовиків і актуалізувалися напрямків військових походів, які як раз слідує торговельними шляхами. Традиційна ліпна кераміка північних пам'яток кінця VII-VI ст. до н.е. має риси попередніх місцевих культур півночі, генетично із ними споріднена. Тому є підстави стверджувати, що після середини VII ст. до н.е. почав відбуватися процес просунення північного населення на південь. Поява великих городищ, городищ-гігантів ранньоскіфського часу пов'язана саме з цим рухом, який швидше за все, мав демографічні причини, а не воєнні.

Michał Golubiński¹, Mateusz Baca¹, Barbara Bujalska¹, Martyna Molak¹, Piotr Pachulski², Danijela Popović¹, Iwona Sobkowiak-Tabaka³, Daniel Żychliński²

¹ Centrum Nowych Technologii, Uniwersytet Warszawski; m.golubinski@cent.uw.edu.pl, ORCID: 0000-0001-9714-9730; m.baca@cent.uw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2174-3914; b.bujalska@cent.uw.edu.pl, ORCID: brak; m.molak-tomsia@cent.uw.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5068-8649; d.popovic@cent.uw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-1025-3776;

² APB Thor Sp. z o.o., p.pachulski@apbthor.pl ORCID 0009-0008-5763-6962; d.zychlinski@apbthor.pl, ORCID: 0000-0003-3827-8166;

³ Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, iwona.sobkowiak-tabaka@amu.edu.pl, ORCID 0000-0001-5913-1177;

Na jakie odległości przemieszczano się w epoce brązu. Osobnik o wschodnioazjatyckim pochodzeniu odnaleziony w trzcinieckim grobie zbiorowym w Zagajach

słowa kluczowe: epoka brązu, kopalny DNA, kultura trzciniecka

W badaniach nad demograficzną przeszłością ziem współczesnej Polski szczególną uwagę należy zwrócić na epokę brązu, która stanowiła okres istotnych przemian zarówno kulturowych, jak i genetycznych na tym obszarze. W przeciągu kilku wieków intensywnego procesu osadniczego na ziemiach współczesnej Polski pojawiły się grupy ludności reprezentujące różnorodne kultury archeologiczne oraz różne pochodzenie etniczne. Celem naszych badań było rozpoznanie struktury genetycznej oraz jej zmienności w populacjach kultury mierzanowickiej, trzcinieckiej oraz łużyckiej. W trakcie prowadzonych analiz szczególną uwagę zwrócił osobnik ze stanowiska nr 16 w Zagajach koło Krakowa.

Do analizy genetycznej wykorzystaliśmy materiał pochodzący z zęba, z którego izolowaliśmy kopalny DNA. Następnie przeprowadziliśmy ukierunkowane wzbogacanie stosując panel myBaits Expert Human Affinities Prime Plus, który obejmuje 1,2 miliona polimorfizmów z genomu jądrowego. W trakcie analiz szczególną uwagę zwróciliśmy na sprawdzenie czy próbka nie została zanieczyszczona współczesnym DNA. Żaden z szeregu przeprowadzonych testów nie potwierdził możliwości kontaminacji badanego materiału. Na podstawie uzyskanych danych przeprowadziliśmy kompleksowe analizy populacyjne, mające na celu identyfikację pochodzenia badanego osobnika. Analiza głównych składowych (PCA) jednoznacznie wskazała na jego wschodnioazjatyckie pochodzenie w pierwszym pokoleniu. Ponadto haplogrupa chromosomu Y oraz mitochondrialnego DNA potwierdzają hipotezę migracji z obszaru Azji Wschodniej.

Datowanie radiowęglowe wskazuje, że osobnik ten zmarł około 1770-1615 cal BC, zaś na podstawie kontekstu archeologicznego przypisuje się jego pochówek do ludności reprezentującej kulturę trzciniecką. Sugeruje to, że bezpośrednie kontakty pomiędzy Dalekim Wschodem a Europą Centralną miały miejsce już w II tysiącleciu p.n.e.

Badania są częścią projektu "Genetyczna historia Polaków" (2018/31/B/HS3/01464) finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

O brązowych sierpach ze zbiorów Muzeum Zamkowego w Sandomierzu

słowa kluczowe: sierp, brązowe przedmioty, późna i środkowa epoka brązu, kultura trzciniecka, tarnobrzaska kultura łużycka

W zbiorach Muzeum Zamkowego w Sandomierzu znajdują się trzy brązowe sierpy. Pierwszy odkryto w roku 1992 na stanowisku w Tarnobrzegu w trakcie wykopalisk na osadzie łączącej się z KT i TKŁ. Dwa kolejne z Brzezia i Kaliszan to świeże odkrycia (pierwsze z roku 2017 a drugie 2020) pochodzące z poszukiwań grup detektorystów.

Każde z odkryć to nieco inny kontekst. W przypadku zabytku ze stanowiska w Tarnobrzegu artefakt znajdował się na osadzie kultury trzcinieckiej, co pozwala jednoznacznie łączyć go z tą jednostką kulturową. Obiekt z Brzezia znajdował się na południowych stokach niewielkiego wyniesienia w nieco podmokłej strefie, co może sugerować bagienny charakter tego odkrycia. Brak jednak innych zabytków mogących go datować. Ostatni zabytek z Kaliszan znajdował się na południowych stokach niewielkiego cyplu tym razem towarzyszyły mu inne zabytki (dwa dłutka i dwa płaskie grociki strzał) które pozwalają na datowanie w obrębie wczesnej fazy tarnobrzaskiej kultury łużyckiej.

Pod względem typologicznym wszystkie trzy omawiane okazy wg. Marka Gedla można zaliczyć do sierpów o zaokrąglonym i lekko łukowato wygiętym grzbiecie z jednym lub dwoma żebrami biegnącymi równoległe do grzbietu i prostą podstawą. Zdecydowanie najwięcej tego typu form rejestrujemy w Polsce: na Śląsku (Wioska; Prószków), Wielkopolsce (Będziewo) i Pomorzu Zachodnim w dolnym biegu rzeki Odry (Gryfina, Karsko, Odmęt, Rzeplino). Warto także odnotować odkrycia form do odlewania tego typu przedmiotów, między innymi w Nowym Kramsku. Najbliższe terytorialnie omawianym tu okazom są zabytki pochodzące ze skarbu w Załężu i Falejówce. Z tym że te drugie reprezentują typy miniaturowe, które są formami raczej późniejszymi od tutaj omawianych. Należy także wskazać na skupisko stanowisk z tego typu znaleziskami z Lubelszczyzny z okolic ujścia Sieniochy do Huczwy. Najstarsze tego rodzaju okazy z poza terenów polskich odnajdujemy w kontekście kultur pól popielnicowych na Morawach, a ze środkowego okresu epoki brązu w Europie zachodniej - Lorenzeberg koło Altenried oraz Węgier np.: Szolnok-Doboka, Alsó-Fejér, Zala, Heves, Tolna. Generalnie obok siekier, sierpy z guzkami są jednymi z najbardziej rozpowszechnionych przedmiotów na ziemiach polskich. Niestety mają one dosyć szeroką chronologię. Marek Gedl dla typów, które tutaj omawiamy wskazywał na czas od III do IV okresu epoki brązu. Niemniej formy zminiaturyzowane datujemy jeszcze na V okres epoki brązu. Z tego względu w sytuacji, gdy brak innych przedmiotów, ich chronologia, a co za tym idzie przynależ-

ność kulturowa jest problematyczna. Zabytki te stawiają nam szereg pytań między innymi o kwestie interpretacji, które w przypadku sierpów są niezwykle szerokie od łączenia z ofiarami dla bóstw i obrzędami funeralnymi, przez funkcje użytkowe, na premonetar-
nym systemie kończąc. Zastanawiająca jest także ich przynależność kulturowa. Można tutaj sugerować ich związki zarówno z KT jak i TKŁ. Wreszcie kierunek, z którego mogły dotrzeć wymaga omówienia. Ostatnim niemniej ważnym tematem jest fakt odkrycia 2 z nich przez detektorystów. Czy jest to jedynie incydentalne odkrycie czy też należy się tutaj liczyć z kolejnymi odkryciami i czy fakt dokonywania tych odkryć przez detektorystów nie stanowi problemu?

Ratownicze badania wykopaliskowe na st. 62 w Oleśnicy, gm. loco, woj. świętokrzyskie

słowa kluczowe: epoka brązu, kultura trzciniecka, kultura łużycka, krummesser

W marcu 2022, w czasie poszukiwań stanowisk społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej (KCWR) na obszarach należących do dorzecza Wschodniej, podjęto decyzję aby przeprowadzić rozpoznanie stanowiska 62 w Oleśnicy. Warto jedynie nadmienić, że stanowisko to było już wcześniej znane, bowiem L. Orszulak, w trakcie jednej z wielu swoich prospekcji powierzchniowych, odkrył fragment noża kamiennego.

W wyniku wiosennego rekonesansu pozyskano jeden fragment ceramiki KCWR, jednak co istotne, stwierdzono daleko posuniętą degradację stanowiska, związaną z sukcesywnie postępującą współczesną działalnością gospodarczą, polegającą na budowie stawów hodowlanych. Poza wzmiankowanym ułamkiem naczynia, natrafiono także na silnie zniszczony obiekt, prawdopodobnie, kultury złockiej. Poza tym zebrano kilkaset fragmentów naczyń kultury trzcinieckiej i łużyckiej. Ponownej wizytacji dokonano w lipcu tegoż roku. Stwierdzono wówczas dalsze wybieranie ziemi.

W czasie jesiennego rekonesansu natrafiono na dalsze rozkopane obiekty kultury trzcinieckiej i łużyckiej, a także na zdewastowany obiekt kultury ceramiki sznurowej. W obawie przed dalszą degradacją stanowiska, postanowiono nawiązać kontakt z właścicielem terenu w celu przeprowadzenia badań rozpoznawczych. W wyniku rozmów ustalono, że w terminie 20-24 marca 2023 będzie możliwe przeprowadzenie badań wykopaliskowych.

W ich trakcie pozyskano kilka tysięcy zabytków z różnych kategorii surowcowych. Wśród nich największą uwagę przykuwa najliczniejszy, odkryty do tej pory na terenie ziem polskich zbiór kolejnych 12 noży kamiennych typu krummesser. Z uwagi na fakt, iż do momentu badań znanych było jedynie 27 zabytków tego rodzaju, pochodzących z 22 stanowisk, to powyższe odkrycie należy uznać za dość spektakularne ze względu na niespotykaną wcześniej skalę. Szczególnie, że przebadano dotychczas zaledwie 2 ary z szacowanej na ponad 4 ha powierzchni osady

Department of Historiography, Source Studies and Archeology of V. N. Karazin Kharkiv National University; Museum of Archaeology of V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine. 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine; i.b.shramko@karazin.com; ORCID ID: 0000-0003-1009-9262.

Preliminary results of the most recent excavations of mounds in the Skorobir necropolis

key words: Northern Black Sea Region, Forest-Steppe Scythia, Bilsk Gorodishche, 6th century B.C., barrows.

In August-September 2023, a joint expedition of the Karazin University and the Historical and Cultural Reserve "Bilsk" excavated two barrows in the southern part of the Skorobir necropolis. Despite the fact that previous studies have established the general features of the burial rite, the principles of the construction of burial structures, the question of the formation and time limits of the existence of the necropolis, the ethnic composition of representatives of various social groups, the status of the buried persons, among whom elite burials of women have been highlighted in recent years, remain debatable, whose headdresses were decorated with gold elements, and among the items of burial equipment – imported items. Remains of Scythian burials were found in each of the burial mounds investigated in 2023.

Barrow No. 1 united two separate small mounds located at a slight distance from each other. Burial 1 was opened under the first embankment. The grave measured 2.5x3.5 m and was covered with wooden logs. Only two handmade bowls and a scoop left on the ceiling remained from the burial equipment. Burials 2 and 3, covered by another mound, were sunk into simple earth pits. There are no traces of a wooden floor. In burial No. 3, in addition to the bones of the deceased, fragments of a molded bowl and several bronze arrowheads were found. According to the forms and types of objects of material culture, all the burials of mound No. 1 can be tentatively attributed to the second half of the 6th century BCE. Burial 1 is tentatively dated to the quarter of the 6th century BCE., and burials 2 and 3 – in the last quarter-end of this century. All burials were basic, belonging to women of various ages, but the buried persons belonged to different social groups of the population.

Barrow No. 2. It was located south of one. The burial structure was a quadrangular pit measuring 2.8x3.5 m, sunk into the chernozem and covered with thick wooden boards. The grave was robbed in ancient times. Only the skull and a few bones of the upper body remained from the deceased. A set of quivers and details of a horse's bridle were found in the grave: iron bits, cheekpies and bronze ornaments: a horse's forehead, rhomboid plaques and a vorvork. According to the types of burial equipment, the grave belonged to a man, a representative of horseman warriors. The burial is dated to the first half of the 5th century BCE., not excluding a narrower date - the second quarter of

the century. The obtained materials are important for solving the question of the formation of the necropolis, the earliest burials in which appear in the first quarter of the 6th century BCE. and belonged to representatives of the elite. Evidence was obtained for the first time that over time, mounds of other social groups of the population appeared alongside the earlier mounds of the local elite. Their graves had a simple structure, smaller sizes, simple things were left in them.

Музей археології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, площа Свободи, 4, Харків, Україна/Museum of archaeology V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, Kharkiv; szadnikov@karazin.ua ORCID: 0000-0003-0425-2312.

***Рідкісні форми античної столової кераміки другої половини 5 – 4 ст. до н.е. з розкопок на Більському городищі
Rare forms of Greek tableware of the second half of the 5th – 4th centuries BC from the excavations at the Bilsk hillfort***

key words: Northern Black Sea Region, Bilsk hillfort (Gorodishche), Greek tableware, rare forms, 5th – 4th centuries BC.

More than 115 years of comprehensive study of the Bilsk fortified settlement showed that during the Scythian era the settlement was a major economic and political center of Eastern Europe with developed cultural traditions. During this period, a huge amount of archaeological material was accumulated, among which Greek pottery occupy a significant place. Greek ceramics are represented mainly by container amphorae and tableware, among which the most diverse are samples of the second half of the 5th – 4th centuries B.C. Over the years of long-term excavations, a representative collection (168 samples) was formed, of which 10 items - whole forms, 7 items - archaeologically whole and 151 items - small fragments.

Tableware is presented in the following forms: pelikai, jugs, small bowls, mugs, skyphoi, stemless, bolsal, cups-skyphoi, kantharoi and cup-kantharoi, bowls, saltcellars, plates, hydria, cups, amphoriskoi.

Special purpose dishes: lekythoi, askoi, mortars, lekanides. One fragment of a kitchen devices was found - an eschara.

When processing this entire collection, it turned out that the most rare are mugs, hydria, bowls, salt shakers, askas, a fish dish and an eschara. They make up 1% of the total tableware of this period. Among the rare imported items, we note a fish dish and eschara. In our opinion, they are not characteristic of barbarians and may indicate the presence of Greek merchants in the forest-steppe settlement.

Table ceramics of this period are represented by such production centers as: Attica, the Eastern Mediterranean, Tauric Chersonesus, Sinope, Corinth, Phasos and Olbia/Bosphorus. The finds of amphorisks, which in our opinion could have been made in Macedonia, are interesting.

It can be assumed that in the second half of the 5-4 centuries BC Greek imports arrived at the settlement via three overland routes: the Olbian, Muravsky and Chersonesus routes.

¹Чорноморський національний університет імені Петра Могили (Миколаїв, Україна), вул. Світла 14, кв. 65; dikiysad1@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0510-3792.

²Миколаївський ліцей № 38 імені В.Д. Чайки (Миколаїв, Україна); вул. Богородична 4, кв. 2; su-prematicspace@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8582-1101.

Господарсько-ритуальний комплекс дальнього «передмістя» городища Дикий Сад

Ключові слова: фінальний бронзовий вік, білозерська культура, городище, господарсько-ритуальний комплекс, артефакти.

Городище Дикий Сад розташоване на надзаплавній терасі лівого берега р. Інгул при її впадінні у р. Південний Буг. Воно відноситься до білозерської культури фінального бронзового віку (13/12 – 11 ст. до н.е.). За своєю будовою городище мало форму овалу (загальна відома площа близько 4,0 га) та трьохкомпонентну структуру: «цитадель», що обмежувалася ровом; «передмістя», що, умовно, розподілялося на ближнє (примикає до рову «цитаделі») та дальнє (простирається далі на захід від «цитаделі» до другого рову та ярів); «посад», зовнішня частина, що простиралася за другим ровом. Дальнє «передмістя» розташовувалося в північно-західній частині городища, на відстані 50 метрів від «цитаделі». В його межах зафіксовано 21 археологічний об'єкт – житлові та господарські споруди; господарсько-ритуальний комплекс; господарські ями за межами приміщень; зовнішній рів із кам'яними залишками стіни. Господарсько-ритуальний комплекс розташовано в центральній частині дальнього «передмістя» городища й обмежено приміщеннями: з півдня: № 7 та 6; з заходу: № 8, 9, 10; з півночі: № 12, 13, 14; зі сходу: № 5, 11. Комплекс складався з 21-ї ями. Серед них: 16-ть господарського (№ 1-7, 9, 12-15, 17-19, 21) та 5-ть ритуально-культового характеру (№ 8, 10, 11, 16, 20).

Господарські ями, переважно округлої форми, мають діаметр від 0,6 до 1,6 м, глибину від 0,3 до 2,0 м. Ями заповнено керамікою, кам'яними знаряддями та вапняковими плитами, кістками тварин і риби. Ями ритуально-культового характеру значно відрізняються від господарських. Вони мають округлу форму, діаметр коливається від 0,5 до 1,0 м, глибина – 0,65-1,4 м. У верхній частині перекриті вогнищами та забутовані, у великій кількості, вапняковим камінням. Заповнення містить горілий ґрунт, деревне вугілля, поховання людських черепів без нижньої щелепи, кам'яних фалосів, панцирів черепах, частин скелетів тварин, антропоморфні стели тощо. Найбільш цікавою є яма № 20, в заповненні якої знаходилось поховання трьох людських черепів (жінка, чоловік, підліток), заготівка «ковзана» з кістки коня, астрагали, фрагмент антропоморфної стели та посудини антропоморфної форми з отвором в центрі тулуба (поховальна урна). У середині урни, в горілому ґрунті, зафіксовано рибні кістки, астрагал і людський хребець (дитина). Отже, ями розташовувалися на рівному майданчику, у самому

центрі дальнього «передмістя» між його основними приміщеннями.

Зазначене скупчення ям, які не перекривали одна одну, можна охарактеризувати як господарсько-ритуальний комплекс, що використовувався усією громадою. Господарські ями використовувалися для зберігання продуктів; ритуально-культові – відправлення певних ритуальних дій (культ предків, родючості тощо).

Znaleziska monet rzymskich w dorzeczach Styru i Horynia (prawych dopływów Prypeci)

Słowa kluczowe: monety, okres wpływów rzymskich, kultura wielbarska, Styru

W okresie wpływów rzymskich dorzecza Styru i Horynia stanowiły południowo-wschodnie peryferie obszaru kultury wielbarskiej. Monety rzymskie są jednym z głównych wyznaczników obecności tu ludności germańskiej. Jednak ich rozmieszczenie w tym regionie jest bardzo niejednorodne. W górnych dorzeczach tych rzek, czyli na terenie Wołynia, znana jest duża liczba pojedynczych znalezisk monet rzymskich, a również skarbów monetarnych i monetarno-kruszcowych. Jest tu dość duża różnorodność monet – to denary cesarskie z I-II wieku, aureusy z II-III wieku, solidy z IV-V wieku, rzadko nominały z brązu. Oprócz tego znane są tu inne rzymskie importy – naczynia, medaliony, sprzączki, zapinki etc. Jednocześnie w środkowym biegu Styru i Horynia, czyli na terenie Polesia Ukraińskiego, znalezisk monet rzymskich jest bardzo niewiele (jedynie pojedyncze znaleziska w środkowym biegu Gorynia). Niewiele jest takich znalezisk i w dolnym biegu tych rzek, czyli na terenie Polesia Pińsko-Stolińskiego. Tutaj monety rzymskie notowane są głównie w dwóch mikroregionach, praktycznie sąsiadujących z Prypecią. Są to przede wszystkim denary, choć zdarzają się też sestercje, odlewane kopie denarów oraz drobne nominały brązowe z IV wieku. Ponadto w dolnym biegu Styru odnaleziono niedawno skarb złomu złotego, w skład którego wchodziły 2 fragmenty aureusów.

Znaleziska monet potwierdzają dane archeologiczne dotyczące osadnictwa ludności kultury wielbarskiej. W wołyńskiej części dorzecza Styru i Gorynia zarejestrowano dużą liczbę stanowisk wielbarskich, które znajdowały się pod wpływem kultury czerniachowskiej. Na poleskiej części dorzecza Styru i Horynia obecność wielbarska jest nadal słabo odnotowana. Jedynie na terenie przylegającym do Prypeci znajduje się kilka stanowisk, które można skojarzyć z kulturą wielbarską.

Według hipotezy Wadima Bielawca w drugiej połowie III – IV wieku ludność wielbarska na białoruskim Polesiu Prypeckim była ściśle związana z ukraińskim Wołyniem, tworząc wspólną strefę osadniczą w ramach kultur kręgu gockiego. Na podstawie danych archeologicznych i numizmatycznych można przypuszczać, że silnie podmokły teren w środkowym i większości dolnego biegu Styru i Horynia nie był uważany przez ludność wielbarską za dogodne do osadnictwa terytorium. Środkowe odcinki prawych dopływów górnej Prypeci pełniły raczej rolę terytorium tranzytowego w utworzonej przez Gotów skomplikowanej sieci komunikacyjnej pomiędzy Pomorzem Polskim a północnym wybrzeżem Morza Czarnego. Prawdopodobnie ta wersja „szlaku gockiego” nie obejmowała poruszania się wzdłuż zachodniego Bugu: prowadziła wzdłuż Narwi

i Jasiołdy, z wyjściem do Prypeci w rejonie współczesnego Pińska, a dalej wzdłuż Styru i Horynia na terytorium Wołynia.

¹Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; v.beliaevs@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4912-7665;

²Zakład Geomorfologii i Geoarcheologii Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; mfraczek@ujk.edu.pl, ORCID: 0000-0002-0113-8015

³Dział Archeologii; Muzeum Podlaskie w Białymstoku, ul. Bema 11, 15-369 Białystok; k.rusin@muzeum.bialystok.pl; a.wawrusiewicz@muzeum.bialystok.pl, ORCID: 0000-0002-2887-387X

Kutowa st. 2 (woj. podlaskie) – cmentarzysko czy cmentarzyska? Próba interpretacji funkcji stanowiska w oparciu o wyniki datowań bezwzględnych

Słowa kluczowe: archeologia funeralna, okres rzymski, wędrówki ludów,
kultura wielbarska, chronologia

W skład kompleksu stanowisk w Kutowej (NE Polska, woj. podlaskie) wchodzi cmentarzysko kurhanowe kultury wielbarskiej (st. 1) oraz położone w pobliżu cmentarzysko płaskie (st. 2). Na tym ostatnim w 1962 r. przez J. Jaskanisa zbadano 122 groby ciałopalne umieszczone w niedużych i bardzo płytkich jamach, lub uwidaczniające się w postaci skupisk materiałów odkrywanych wśród bruku kamiennego. Zaledwie w 8 grobach odkryto wyznaczniki chronologiczne. Wskazują one na schyłek okresu rzymskiego i początki wędrówek ludów: fazy C3 – D1-D2 (około 300/320 – 430/450 AD). Zaledwie w trzech obiektach znajdowały się fragmenty glinianych naczyń kultury wielbarskiej. Znacznie liczniej, w 22 obiektach, występowała ceramika nawiązująca do stanowisk typu Suraż-Trascianica, horyzontu postzarubinieckiego i/lub wczesnej fazy kultury kijowskiej. Z uwagi na powyższe rozbieżności od ponad sześćdziesięciu lat kwestią nierozstrzygniętą pozostaje funkcja, którą pełniło to stanowiska przed wkroczeniem na ziemię Równiny Bielskiej osadnictwa kultury wielbarskiej. Pojawia się zatem pytanie czy przed przełomem II/III w. mogła funkcjonować nekropolia ludności należącej do kręgu kultur wschodnioeuropejskiej strefy leśnej? W 2023 r. przeanalizowano materiały z wspomnianego stanowiska numer 2 typując spośród nich dystynktywny materiał do analiz specjalistycznych. Wykonano tu datowania 14C (AMS), które skonfrontowano z wynikami analizy termoluminescencyjnej (TL) zachowanych fragmentów naczyń. Kolagen udało się pozyskać z przepalonych kości pobranych z dwóch obiektów (nr. 21 i 47). Analiza 14C wyklucza datowanie tych obiektów na okres wcześniejszy, niż druga połowa III w. Z dużym prawdopodobieństwem oba obiekty mogą być datowane na koniec IV – początek lub pierwszą połowę V w. Datowania te wyraźnie odbiegają od spodziewanej chronologii odkrytych tu fragmentów glinianych naczyń (kręgu kultur wschodnioeuropejskiej strefy leśnej o wyraźnie archaicznych cechach). Niewątpliwym sukcesem są uzyskane wyniki datowań ceramiki z pięciu grobów, wykonane metodą termoluminescencyjną (TL). Analizy te, z założenia metodologicznego, były obarczone dużym marginesem błędu graniczącym z niepowodzeniem. Pomimo braku sedymentu pobranego

w trakcie eksploracji obiektów (kontekst zalegania zabytków - został uzupełniony w oparciu o dostępną dokumentację), a także długiego okresu magazynowania (ryzyko pochłonięcia dodatkowego promieniowania) otrzymano szczegółowe datowania. Wyniki trzech z pięciu próbek są zbieżne z datami, które mogą być przypisane dla tych obiektów innymi metodami (analizy 14C, obserwacje typologiczne).

Wyniki analiz specjalistycznych podważają więc hipotezę o istnieniu na cmentarzysku płaskim Kutowa st. 2 horyzontu pochówków starszych, niż wielbarskie (wykonanych w tradycjach kręgu kultur wschodnioeuropejskiej strefy leśnej). W zbadanych obiektach fragmenty naczyń znajdują się w ewidentnie wtórnym kontekście. Jednocześnie wyniki tych analiz dostarczyły argumentów na poparcie tezy o późnej chronologii zbadanej części cmentarzyska płaskiego. Prawdopodobnie duża część tych obiektów należy do wciąż bardzo słabo rozpoznanego horyzontu zmięchu kultur kręgu gockiego - schyłku okresu rzymskiego i początków wędrówek ludów.

¹ Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Studiów Pradziejowych i Wczesnośredniowiecznych w Poznaniu, Rubież 46, 61-612 Poznań, a.glod@iaepan.edu.pl

² Wydział Archeologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; aldona.kurzawska@wp.pl; iwosob@amu.edu.pl

Zastosowanie cyfrowego projektora pomiarowego w archeologii na przykładzie ozdób ze stanowiska 81 w Krzyżanowicach Dolnych

słowa kluczowe: cyfrowy projektor pomiarowy, kultura mierzanowicka, paciorki z muszli,

Współczesny rozwój techniki otwiera nowe możliwości również dla archeologii. Od dłuższego czasu popularnym urządzeniem stosowanym powszechnie w przemyśle, w zakresie kontroli jakości, stał się cyfrowy projektor pomiarowy. Urządzenie to umożliwia szybki i precyzyjny pomiar określonych parametrów detali/podobnych do siebie obiektów, np. paciorków, monet. Są one mierzone bezdotykowo, na podstawie utworzonego wcześniej programu, a rejestrowany obraz cechuje wysoka rozdzielczość. Dodatkowo możliwe jest jednoczesne przeprowadzenie pomiarów, maksymalnie 100 obiektów, a każdy z nich jest zapisywany.

W latach 2012-2013 przeprowadzono archeologiczne badania ratownicze na st. 81 w Krzyżanowicach Dolnych, gm. Pinczów, podczas których odkryto około 42 pochówków szkieletowych społeczności kultury mierzanowickiej. Badania te dostarczyły ogromnego zbioru zabytków z muszli (kilka tysięcy paciorków dyskowatych). W swojej prezentacji przedstawimy wyniki opracowania dużego zbioru paciorków z muszli ze stanowiska w Krzyżanowicach Dolnych przy zastosowaniu nowoczesnych metod badawczych, z zastosowaniem mikroskopów optycznych, cyfrowych, skaningowego mikroskopu elektronowego do badań traseologicznych oraz badań rezyduów. Jednak największym wyzwaniem w trakcie naszych badań było oszacowanie wymiarów tak licznego zbioru zabytków i przeprowadzenie analiz statystycznych. Dlatego zdecydowaliśmy się zastąpić tradycyjne metody pomiarowe przy użyciu suwmiarki (niosące ze sobą również ryzyko uszkodzenia delikatnych zabytków), pomiarami dokonanymi za pomocą cyfrowego projektora pomiarowego. Urządzenie to dotychczas nie było stosowane w archeologii dlatego bardziej szczegółowo zaprezentujemy metryczną część naszych analiz. Cyfrowy projektor pomiarowy umożliwił nam pozyskanie danych z pomiarów paciorków w krótkim czasie oraz przeprowadzenie analizy statystycznej. Przy zastosowaniu tego urządzenia bazy danych powstają automatycznie zgodnie z wcześniej napisanym prostym programem komputerowym, uwzględniającym konkretne kształty zabytków. Praca z tym urządzeniem znacznie skróciła czas wykonania podstawowych pomiarów w trakcie opracowywania badanych przez nas zabytków. Dzięki przetestowaniu zastosowania tego urządzenia wiemy, że z powodzeniem może być ono stosowane do wieloelementowych kolekcji zabytków składających się często z setek podobnych lub nawet identycznych

elementów oraz pozwala na łatwe i szybkie wyciąganie wniosków z dużej ilości danych.

Instytut Archeologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; barbara.niezabitowska-wisniewska@mail.umcs.pl lub baica@poczta.onet.pl;
ORCID: 0000-0001-7557-4488

„Mogiła Chrobrego”, czyli słów kilka o kurhanie na stanowisku 34 w Ślipczu, pow. hrubieszowski w świetle wyników badań przeprowadzonych w latach 2022–2023

słowa kluczowe: Kotlina Hrubieszowska, kurhan, cmentarzysko płaskie, okres rzymski, wczesne średniowiecze

Cmentarzysko kurhanowe w miejscowości Ślipcze w powiecie hrubieszowskim jest zabytkiem szczególnym. Wyjątkowość trzech tworzących je kopców przejawia się w takich ich cechach jak: okazałe rozmiary, dobry stopień zachowania, brak analogii na terenach bezpośrednio sąsiadujących (w Kotlinie Hrubieszowskiej) oraz „tajemniczość”. Choć w literaturze archeologicznej pierwsze wzmianki o tych kurhanach pojawiły się już w początkach XX w., a w 1961 r. zostały objęte ochroną konserwatorską, do niedawna nie prowadzono tam żadnych badań archeologicznych. Jednocześnie od kilku dziesięcioleci przykuwają one uwagę zarówno archeologów, jak i miejscowej ludności, a mnożące się spekulacje i hipotezy nieoparte badaniami doprowadziły w efekcie do przypisania im statusu kurhanów-legendy.

Badania archeologiczne cmentarzyska kurhanowego w Ślipczu rozpoczęte zostały w 2020 r. Nieinwazyjnie rozpoznano wszystkie kurhany, a badania wykopaliskowe przeprowadzono w obrębie dwóch kopców i na ich obrzeżach. Najciekawszy okazał się kurhan nazywany „Mogilą Chrobrego” (stan. 34) badany w latach 2022–2023, choć jest on ze wszech miar nietypowy. Z całą pewnością mamy dowody na obecność ludności grupy masłomęckiej, która założyła tam cmentarzysko i to tuż po przybyciu do Kotliny Hrubieszowskiej, czyli w końcu II – początku III w. po Chr. Obecnie nie można wykluczyć, że sam nasyp (lub jego część) także usypane zostały w okresie rzymskim, na obrzeżu tak datowanego cmentarzyska. Charakter „centralnego” obiektu i system rowów odkrytych pod nasypem kurhanu oraz obecność tzw. tłustej warstwy w nasypie jak na razie nie znajdują dokładnych analogii. U podnóża kurhanu odkryto również obiekty wczesnośredniowieczne, a w jego nasypie fragmenty naczyń z tego okresu.

¹ Archeologiczny Serwis Konsultacyjno-Badawczy Mirosław Kuś; ul. Małówka 97; 38-114 Małówka; miroslawkus@gmail.com;

² Firma archeologiczna INGWAR Igor Pieńkos, ul. Mieszka I 4/57, 28-300 Jędrzejów; igor.pienkos@gmail.com;

³ Firma archeologiczna Pryncypat Marcin Przybyła, pl. Serkowskiego 8/3, 30-512 Kraków; archeo.pryncypat@interia.pl; ORCID: 0000-0002-4695-0752.

Wielokulturowy kompleks osadniczy na stanowiskach 31, 50 i 51 w Srebrzyszczach pow. chełmski

Słowa kluczowe: archeologia osadnicza, badania inwestycyjne, kurhany, archeologia funeralna

Jesienią 2023 firma archeologiczna „Archeologiczny Serwis Konsultacyjno-Badawczy Mirosław Kuś” rozpoczęła prowadzenie ratowniczych badań na stanowiskach archeologicznych leżących na trasie planowanej obwodnicy Chełma. Wśród rozpoznanych wykopaliskowo stanowisk na wyjątkową uwagę zasługuje kompleks osadniczy odkryty w Srebrzyszczach, badany przez M. Kusia, I. Pieńkosa i M. Przybyłę. Niewielkie punkty osadnicze, oznaczone jako stanowiska 31, 50 i 51 okazały się częściami jednego, ogromnego kompleksu. Dotychczas przebadano na nim wykopaliskowo obszar o powierzchni 4,5 hektara, a badania wykopaliskowe są nadal kontynuowane. Omawiany obszar jest wyjątkowy pod wieloma względami. Skałę macierzystą stanowi tutaj kre-da, na której utworzyła się gruba warstwa żyznego humusu. Obszar ten, jak się okazało, był intensywnie zasiedlony począwszy od późnego eneolitu, aż do okresu wczesnego średniowiecza. Najstarszą fazę użytkowania stanowiska wyznacza niewielkie cmentarzysko kultury amfor kulistych. Składa się ono z dwóch zbiorowych grobów zwierzęcych, oraz jednego ludzkiego. Dominujący pod względem ilości obiektów epizod osadniczy związany jest z wczesną epoką żelaza. Cały badany obszar dostarczył znalezisk setek jam gospodarczych, oraz kilkudziesięciu różnego rodzaju konstrukcji słupowych, w tym regularnych budynków. Również we wczesnej epoce żelaza na stanowisku funkcjonowało niewielkie cmentarzysko kurhanowe (?). Jego relikdami jest pięć kolistych rowków otaczających zapewne pierwotnie nasypy kopców. Niestety jedynie w jednym z nich zachował się podwójny pochówek szkieletowy. Najmłodsza faza osadnictwa związana jest z okresem wczesnego średniowiecza, prawdopodobnie z jego fazą inicjalną. Odkryto łącznie co najmniej związanych z nią 19 ziemianek. Cechą charakterystyczną omawianego kompleksu osadniczego jest niezwykle, w porównaniu z ilością obiektów, ubóstwo zbytków ruchomych. Utrudnia to ogromnie określenie chronologii odkrytych obiektów, a w przypadku obiektów z wczesnej epoki żelaza nawet ich atrybucję kulturową.

Wstępne wyniki ratowniczych badań przedinwestycyjnych na wielokulturowym stanowisku nr 2 w Szczekarkowie, pow. opolski

słowa kluczowe: ratownicze badania przedinwestycyjne, kultura przeworska, kultura wielbarska, młodszy okres przedrzymski, okres rzymski

W styczniu 2023 r. Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków zlecił wykonanie przedinwestycyjnych badań ratowniczych na stanowisku nr AZP 77-75/10-2 w miejscowości Szczekarków, gmina Wilków, w związku z realizacją jednorodzinnego budynku mieszkalnego. Stanowisko jest znane z badań AZP przeprowadzonych w 1980 r. jako osada wielokulturowa. Zarejestrowano wówczas materiały ceramiczne kultury łużyckiej, pomorskiej, przeworskiej (dominujące) oraz z okresu wczesnego średniowiecza. W 2016 r. przeprowadzono powierzchniowe badania weryfikacyjne obszaru AZP 77-75, podczas których pozytywnie zweryfikowano stanowisko i wcześniejsze rozpoznanie kulturowe. Do listy znalezisk dodano materiały nowożytnie.

Wczesną wiosną 2023 r. badania ratownicze w miejscu wykopu fundamentowego pod dom jednorodzinny przeprowadziła Pracownia Badań i Nadzorów Archeologicznych Edmunda Mitrusa. W uzgodnieniu z urzędem konserwatorskim pozyskane źródła oraz dokumentacja z badań zostały przekazane autorce niniejszego komunikatu do opracowania.

Przed rozpoczęciem prac ziemnych, w porozumieniu z archeologami, obszar stanowiska objęty inwestycją oraz jego okolice zostały spenetrowane przy użyciu wykrywaczy metali przez amatorów poszukiwaczy, w wyniku czego zarejestrowano interesujący zestaw zabytków metalowych o dużej rozpiętości chronologicznej, wśród których uwagę zwraca fibula typu K w klasyfikacji Kostrzewskiego z fazy A2 młodszy okres przedrzymski oraz zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką zaliczana do typu Almgren 172, charakterystyczna dla osadnictwa kultury wielbarskiej w fazie C3 późnego okresu rzymskiego.

Poza tym, ratownicze prace eksploracyjne przeprowadzone przez archeologów w obrębie inwestycji doprowadziły do odkrycia trzech obiektów o charakterze osadniczym. Zbadane zostały: niewielka półziemianka z paleniskiem w centralnej części, której towarzyszyły dwie jamy śmietnikowe. We wszystkich obiektach dominował materiał ceramiczny charakterystyczny dla kultury przeworskiej, który można datować na fazy B2 i B2/C1-C1a okresu rzymskiego.

Odkryte na stanowisku 2 w Szczekarkowie obiekty osadnicze oraz zabytki z pro-

spekcji z użyciem wykrywaczy metali są kolejnym ważnym przyczynkiem do stworzenia kompletnego i aktualnego obrazu chronologiczno-kulturowego zachodniej Lubelszczyzny w okresach rzymskim i wędrowek ludów.

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; jankowiakmarek@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2100-0483; m.plavinski@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-0660-7298; v.sidarovich@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-3994-1732.

Skarb końca I tysiąclecia n.e. z Pohorelszczyzny w kontekście starożytności pogranicza bałtosłowiańskiego w górnym dorzeczu Niemna

Słowa kluczowe: numizmatyka, skarby, monety arabskie, wczesne średniowiecze,

W 1955 roku w północno-zachodniej Białorusi, w pobliżu wsi Pohorelszczyzna (białorus. Pogorel'shchina) w rejonie wołyńskim, odnaleziono skarb – brązowy kociołek z dirhamami kufickimi i złomem srebra, w tym fragmentem hrywny szyjnej. Skarb trafił do zbiorów Gabinetu Numizmatycznego Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego. Niestety w 1997 roku doszło do okradzenia Gabinetu Numizmatycznego, w wyniku którego skradziono zdecydowaną większość monet znajdujących się w skarbie oraz fragment hrywny. Kilka lat temu okazało się, że monety ze skarbu z Pohorelszczyzny były sprzedawane na aukcjach europejskich. Część z nich trafiła do zbiorów muzeów w Niemczech i Szwecji.

Część monetarna składała się z 1904 całych i fragmentarycznych monet: ponad 1500 dirhamów Kalifatu Arabskiego, głównie dynastii Abbasydów i Samanidów, a także Umajjadów, Abu-Daudidów, Aghlabidów, Alidów, Zaididów, Saffarydów i innych dynastii. Najmłodsza moneta, samanidzki dirham Ismaila ibn Ahmada, datowana jest na rok 291 AH (903/904 n.e.). Ponadto w skarbie znajdowało się ponad 350 naśladownictw dirhamów kufickich oraz 10 krążków monetarnych bez śladów bicia.

Rzeczową część stanowił kociołek, w którym był ukryty skarb, oraz srebro – skręcony drut i fragment szyjnej hrywny. Brązowy kociołek ma cylindryczny kształt oraz konstrukcję, charakterystyczną dla podobnych wyrobów, które są dobrze znane w rejonie środkowej Wołgi i Kamy, gdzie oni są datowane na przełom IX–X – początek XI wieku. Na Rusi i w Skandynawii znaleziska tego typu kociołków są rzadkością.

Skręcony srebrny drut mógł pierwotnie stanowić element ozdoby (szyjnej hrywny?), jednak nie można tego z całą pewnością stwierdzić. Drugim srebrnym przedmiotem jest fragment (około 1/2 części) szyjnej hrywny, która została wykonana z trzech splecionych ze sobą drutów o okrągłym przekroju, z których każdy zakończony jest lutowanym stożkowym końcem. Hrywna należy do typu szeroko rozpowszechnionego na Litwie, wschodniej Łotwie i północno-zachodniej Białorusi. Hrywny takie datuje się na IX/X – pierwszą połowę XII w., choć większość znalezisk pochodzi oczywiście z X – XI w.

Miejsce odnalezienia skarbu - okolice wsi Pohorelszczyzna - znajduje się na lewym brzegu Berezyn Zachodniej, w jej górnym biegu. Terytorium to pod koniec I – na począt-

ku II tysiąclecia n.e. był regionem położonym na pograniczu bałtosłowiańskim, którego zarysy są nadal słabo zbadane. Można śmiało przyjąć, że Berezyna Zachodnia była wykorzystywana jako arteria handlowa co najmniej od drugiej dekady X wieku. Jest to również oczywiste, że w latach 10.–50. XI w. Berezyna Zachodnia pełniła funkcję szlaku łączącego prawdopodobnie górny bieg rzeki Ptycz (kompleks archeologiczny nad rzeką Mieńka) z obszarami wschodniej Litwy (okolice współczesnego Wilna). Co więcej, wzdłuż tej arterii przemieszczały się dość duże ilości srebrnych monet arabskich.

Wydział Archeologii Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; emarczak@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2131-7528; miron.bogacki@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-7545-0589; wmalowski@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0001-8337-8161.

***Truszki-Zalesie – zespół osadniczy z okresu wczesnego
średniowiecza. Kontynuacja badań.
Cele i założenia projektu badawczego opracowanego w 2023 r.***

słowa kluczowe: Truszki-Zalesie, osadnictwo, wczesne średniowiecze, projekt

Badania archeologiczne wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Truszkach-Zalesiu przebiegały w dwóch etapach: w latach 1984-1985 (etap I) oraz w latach 2001-2017 (etap II). W 2023 roku opracowano kolejny program badań, głównie nieinwazyjnych, który stanowić będzie trzeci etap prac na tym stanowisku. Głównym celem zaplanowanych na rok 2024 badań jest terenowa weryfikacja danych z rejestru zabytków archeologicznych dotyczących omawianego stanowiska, precyzyjne określenie powierzchni osad otaczających dawny gród, ich funkcji oraz lokalizacja w terenie odkrytych już częściowo kamiennych grobli. Odtworzenie przebiegu wspomnianych konstrukcji umożliwi poznanie sposobów komunikacji wewnątrz badanego obiektu w trudnych warunkach środowiska naturalnego, na bardzo podmokłym terenie.

Rezultaty przeprowadzonej weryfikacji zostaną wykorzystane w przygotowywanej monografii stanowiska. Natomiast ich popularyzacja, z podkreśleniem znaczenia badanego ośrodka osadniczego w poznawaniu historii pogranicza mazowiecko-pruskiego, historii Polski i Europy północno-wschodniej, przyczyni się do kształtowania odpowiedniej świadomości historycznej, szczególnie wśród społeczności lokalnych, która wraz z działaniami konserwatorskimi, jest niezwykle skuteczną metodą ochrony wspólnego dziedzictwa archeologicznego. Zakładamy, że przyczyni się to do zachowania badanego obiektu nadal w bardzo dobrym stanie.

Projekt uzyskał dofinansowanie Narodowego Instytutu Dziedzictwa (MKIDN) w ramach programu rządowego „Ochrona zabytków archeologicznych” (zadanie nr 4401/24).

Wykonawca projektu: Varia Fundacja Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

**Tomasz Dzieńkowski¹, Monika Maziarczuk¹, Maciej Trzeciecki²,
Joanna Piątkowska-Małecka³, Robert Ryndziewicz⁴, Marcin Wołoszyn⁵**

¹ Instytut Archeologii UMCS w Lublinie; Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin, Polska; dzienkow-skitomek@poczta.onet.pl ; ORCID 0000-0002-3899-3170; mmonika797@wp.pl.

² Ośrodek Archeologii Historycznej, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; m.trzeciecki@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9419-2677.

³ Katedra Bioarcheologii Wydział Archeologii UW, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, jmalecka@uw.edu.pl;

⁴ Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Laboratorium Bio- i Archeometrii, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa,; robert.ryndziewicz@gmail.com, ORCID 0000-0002-8443-8362.

⁵ Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski, ul. S. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; Instytut im. Leibniza Historii i Kultury Europy Wschodniej (GWZO), Reichsstr. 4-6, 04-109 Leipzig, Niemcy; marcinwołoszyn@gmail.com; ORCID 0000-0001-5319-6746

Czermno – historyczny Czerwień. Badania interdyscyplinarne 2022-2023 podgrodzia Zameczek (stan. 2). Początki osadnictwa–fortyfikacje–rzemiosło–gospodarka

Słowa kluczowe: Średniowiecze, Czermno, podgrodzie, pogranicze polsko-ruskie

W historii średniowiecznej Polski i Rusi szczególnie interesujący jest jej etap związany z tworzeniem się państwowości, rodzącymi się granicami i sąsiedztwem, gdzie istotne miejsce zajmuje problematyka historycznych Grodów Czerwieńskich i Czerwienia, z którym identyfikowany jest zespół osadniczy w Czermnie. Prowadzona od ponad 250 lat dyskusja o lokalizacji, chronologii, funkcji i znaczeniu Grodów Czerwieńskich nadaje każdemu „czermieńskim” badaniom szczególny status, zarówno naukowy, jak i społeczny.

Interdyscyplinarne prace zrealizowane w latach 2022-2023 na tzw. podgrodziu w Czermnie (stan. 2) zostały przeprowadzone w ramach projektu finansowanego przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i obejmującego badania nieinwazyjne (georadar, LiDAR), prace sondażowe wykopaliskowe, analizy laboratoryjne wraz z konserwacją zabytków, datowania bezwzględne jak i cykl prac studyjnych.

Stanowisko 2 określane jako podgrodzie i/lub osada o nazwie własnej Wały i Zameczek, datowane na X-XIII w., zajmuje 5-hektarowe wyniesienie w obrębie doliny rzeki Huczwy, w miejscu ujścia do niej małego cieku Sieniochy. W literaturze przedmiotu jest identyfikowane jako umocnione podgrodzie – zaplecze osadnicze, funkcjonalnie i chronologicznie związane z grodem. Wykopy sondażowe 1-5 o powierzchni łącznej 60 m² lokalizowano w strefie południowo-wschodniej podgrodzia na linii NW-SE, gdzie odkryto 38 obiektów w tym konstrukcje drewniane traktu wewnętrznego (nr A i B), pomostu/drogi [?] (nr C i D) oraz jamy gospodarcze (19), pozostałości wału (?), reliktu słupów (13) i eko-obiekt/ekofakt w postaci zagłębienia z torfem (ob. 6). Nie natrafiono na obiekty mieszkalne. Pozyskano ponad 37 tysięcy zabytków w tym dużą grupę tzw. wydzielonych. W czterech wykopach udokumentowano rozbudowaną stratygrafię w postaci dwóch poziomów osadniczych (faza 1 i 2), dla których uzyskano datowania bezwzględ-

ne, zarówno dendrochronologiczne (2) jak i radiowęglowe (10).

Chronologia fazy 1 zawiera się w przedziale od wieku X do lat 20. XI w. Wskazują na to radiowęglowe wyniki z prawdopodobieństwem 95,4% pochodzące z obiektu 1 i 16 oraz z konstrukcji traktu (A, B). W tym okresie można również sytuować daty dendrochronologicznie – po 974 i 998 AD (faza 1b [?]), które jednak nie mają zachowanej warstwy bielu.

Jedynie obiekt 36 uzyskał wcześniejsze datowanie sięgające IX w. (faza 1a [?]), co może sugerować pojawienie się osadnictwa już w tym okresie. Choć pojedyncza data nie jest wystarczającym argumentem, to jednak ślady osadnictwa z tego czasu dokumentują datowania organiki z analiz palinologicznych informującej np. o dużej wycince drzew.

Wyniki datowań z podgrodzia są również zbieżne z dotychczas uzyskanymi danymi dla konstrukcji wału grodziska, których budowę najpóźniej można odnieść do końca X wraz z przebudową w latach 20. XI w.

Faza 2, która jest dobrze stratygraficznie czytelna uzyskała 3 daty radiowęglowe zamykające się w przedziale od połowy XI w. do połowy XII w. i pocz. XIII w. Rozwój osadnictwa w tym okresie jest dosyć dobrze potwierdzony datowaniami pomostów, elementów wału grodziska i pochówków szkieletowych.

W oparciu o dane stratygraficzne i chronologię bezwzględną można postawić tezę, iż jakaś forma zasiedlenia miała miejsce na podgrodziu już w IX w. (faza 1a [?]), ale zwarte osadnictwo zapewne wkroczyło dopiero w wieku X (faza 1 i 1b). Bardzo prawdopodobne jest, iż już wówczas wzniesiono fortyfikacje (ob. 10 [?]). W fazie 2 nastąpiła zmiana organizacji przestrzennej podgrodzia. Najpewniej zostało ono poszerzone w kierunku południowo-zachodnim o czym świadczą uchwycone niwelacje i miąższa warstwa użytkowa zalegająca w tej części również. Dane te sygnalizują także zmiany w rozwiązaniach dotyczących obronności południowej strefy podgrodzia oraz najpewniej w komunikacji z grodem.

Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy w Chodliku w świetle ostatnich badań archeologicznych

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, kurhany, obrządek pogrzebowy, grodziska, Lubelszczyzna

Referat stanowi podsumowanie badań archeologicznych prowadzonych w dolinie rzeki Chodelki na wysokości Małopolskiego Przełomu Wisły w sezonach 2022-2023. Prace badawcze skupiły się przede wszystkim na rozpoznaniu form wczesnośredniowiecznego obrządku pogrzebowego. W latach ubiegłych, na rozległych obszarach leśnych zidentyfikowano kilkanaście cmentarzysk kurhanowych związanych z wczesnośredniowiecznym kompleksem osadniczym w Chodliku (gm. Karczmiska). W ostatnim czasie zbadano wykopaliskowo kurhan leżący w granicach administracyjnych wsi Kazimierzów, gm. Opole Lubelskie oraz dalszą część wczesnośredniowiecznego cmentarzyska z ciałopalnymi grobami płaskimi w Chodliku, gm. Karczmiska. W trakcie badań kurhanu odkryto trzy pochówki ciałopalne złożone na jego kulminacji oraz jeden pochówek płaski jamowy, usytuowany u podstawy nasypu. W trakcie badań zastosowano nowo stworzoną na potrzeby badań tego typu obiektów metodę dokumentacji, opartą w całości na pomiarach i modelowaniu 3D.

Poza pracami wykopaliskowymi przeprowadzono również szereg badań powierzchniowych z zastosowaniem detektorów metali, odkrywając m.in. wczesnośredniowieczny depozyt z końca XI w. składający się z biżuterii oraz monet. Ponadto znaleziono szereg zabytków z okresu wpływów rzymskich oraz średniowiecza.

Badania nieinwazyjne i sondażowe w 2023 r. na terenie wczesnośredniowiecznej osady handlowej w Zawichoście-Trójcy, woj. świętokrzyskie

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, Zawichost-Trójca, badania nieinwazyjne

W 2023 r. kontynuowano rozpoznanie położonej przy przeprawie wiślanej wczesnośredniowiecznej osady handlowej w Zawichoście-Trójcy. W pierwszym etapie, w południowej części osady, skąd wcześniej pozyskano zabytki wskazujące na istnienie tam warsztatów metalurgicznych zajmujących się m.in. produkcją ozdób z ołowiu, na obszarze ok. 3 ha przeprowadzono badania geofizyczne metodą magnetyczną. W ich efekcie odkryto bardzo liczne anomalie punktowe i liniowe o zróżnicowanym charakterze, sugerujące istnienie pozostałości póżziemianek, pieców, palenisk, dużych jam, konstrukcji palisadowych a nawet wału o ścianach wylepianych gliną. W drugim etapie w 3 wybranych miejscach przeprowadzono badania wykopaliskowe, w trakcie których wykonano 6 wykopów sondażowych (wykopy nr 9-14) o łącznej powierzchni ponad 80 m². Tylko w jednym miejscu (wykopy nr 13-14) badania wykopaliskowe potwierdziły istnienie obiektów archeologicznych – odkryto tu m.in. duży obiekt konstrukcji kamienno-glinianej będący zapewne pozostałością pieca, prawdopodobnie służącego do wypalania wapna. W trakcie badań pozyskano kilkaset fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej oraz kolejne monety, groty strzał, drobne ozdoby i części stroju z tego samego okresu. Brak potwierdzenia wyników badań nieinwazyjnych rezultatami prac wykopaliskowych jest prawdopodobnie wynikiem błędnej interpretacji anomalii magnetycznych będących z kolei efektem bardzo zróżnicowanej geologii stanowiska, które jest położone na styku Wyżyny Sandomierskiej, Przedgórza Łżeckiego o Doliny Wisły, w tym występowania na różnych głębokościach warstw zawierających duże ilości wytrąceń związków żelaza. Badania będą kontynuowane.

Grodzisko Horodziec (rejon szarkowszczyński, obwód witebski) w świetle materiałów archiwalnych i zbiorów muzealnych

słowa kluczowe: białoruskie dorzecze Dźwiny, wczesne średniowiecze, grodzisko

Grodzisko Horodziec (rejon szarkowszczyński, obwód witebski) położone jest na przylądku prawego brzegu rzeki Mniuta, w środku wsi o tej samej nazwie. Grodzisko jest znane w literaturze naukowej od końca XIX w. Jego pierwszy opis znajduje się na archeologicznej mapie guberni wileńskiej opracowanej przez F. Pokrowskiego (1893 r.). W latach trzydziestych XX wieku grodzisko wielokrotnie odwiedzał znany białoruski artysta i miłośnik starożytności J. Drazdowicz, który pozostawił jego szkic (1932 r.) i opis (1937 r.). Badania powierzchniowe na stanowisku prowadzili H. Cehak-Hołubowiczowa i W. Hołubowicz (1938 r.), A. Mitrafanow (1948 r.), J. Zwiaruga (1972 r.). Pierwsze wykopaliska zostały przeprowadzone w 1973 r. przez G. Sztychowa (8 m²), który kontynuował je w 1981 r. (dwa wykopy o łącznej powierzchni 108 m²). W 2001 r. niewielkie wykopaliska na grodzisku przeprowadził S. Dziarnowicz. Materiały z badań G. Sztychowa zostały przez niego opublikowane dość ogólnie, co jednak pozwala nam na sformułowanie ogólnego wniosku co do jego ustaleń. Natomiast wyniki wykopalisk S. Dziarnowicza pozostały nieopublikowane.

Badanie materiałów wykopaliskowych z grodziska w Horodcu jest w znacznym stopniu utrudnione przez bardzo lakoniczną dostępną dokumentację archiwalną z prac Sztychowa oraz stan kolekcji muzealnej z jego wykopalisk w 1981 r., która jest przechowywana w Muzeum Sztuki i Etnografii im. J. Drazdowicza w Hermanowiczach (rejon szarkowszczyński). G. Sztychow przekazał tylko zabytki wydzielone (jednak nie wszystkie) i kilka (prawdopodobnie największych) fragmentów ceramiki. Oprócz kolekcji G. Sztychowa, Muzeum w Hermanowiczach posiada 22 zabytki (w tym 19 fragmentów ceramiki) z wykopalisk S. Drazdowicza.

G. Sztychow, charakteryzując materiały ze swoich wykopalisk, doszedł do wniosku, że grodzisko powstało w VIII–IX w., a okres jego najbardziej aktywnego funkcjonowania przypada na X – pierwszą połowę XI w. Ponadto na grodzisku znajdują się materiały z okresu późnego średniowiecza i nowożytności. Przeprowadzona przez autora w 2020 r. weryfikacja materiałów z Horodca w muzeum w Hermanowiczach pozwoliła uściślić jego datowanie do X–XI w. (do początku XII w.). Po tym czasie aktywne życie na grodzisku zamiera. Fakt ten wyróżnia Horodziec spośród innych grodzisk, które powstały pod koniec I tysiąclecia na zachodnim pograniczu osadnictwa słowiańskiego w białoruskim dorzeczu Dźwiny. Zwykle takie grodziska nadal funkcjonowały w okresie staroruskim, przekształcając się w XI–XII w. w twierdze

lub małe miasta Księstwa Połockiego.

W przypadku Horodca taka transformacja nie nastąpiła, pomimo jego bardzo dogodnego położenia geograficznego. Przyczyny upadku grodziska Horodziec są niezwykle ważną kwestią (w ramach zrozumienia sposobów powstawania i rozwoju wczesnych miast białoruskiego dorzecza Dźwiny). Rozstrzygnięcie tej kwestii, biorąc pod uwagę stan dokumentacji archiwalnej i zbiorów muzealnych, jest możliwe tylko w przypadku prowadzenia nowych badań wykopaliskowych.

Niezależny badacz; Warszawa, Ogrodowa 39/41 m. 24; tarasevichvika475@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2106-1382.

***To the question of distinguishing of a local variant of kryvičy women's jewellery attire
(on the example of barrow 14 of the burial mound vyšadki of the Haradok district of Viciebsk region, Belarus)***

key words: female attire, Kryvičy, Smolensk-Polack Long Barrows Culture, burial mound, 2nd half of the 1st millennium A.D.

The Vyšadki burial mound is located in Haradok district of Viciebsk region. It is not far from the hillfort, on the shore of Lake Vyšadskaje. The burial mound was studied by the Polack-Viciebsk group led by R. Štychaŭ in 1965. At that time the burial mound numbered 207 barrows, some of which were destroyed during the construction of the road.

The Vyšadki burial mound is one of the most researched complex on the territory of Belarusian Dzvina region (Bielaruskaje Padzvinnie): 59 barrows have been studied there. The first researches here were conducted by R. Štychaŭ in 1971 (2 barrows were studied). In 1980 R. Štychaŭ had researched 23 barrows. Further research of the necropolis was continued by V. Šadyra. In 1991 he had studied 8 barrows. Then the research of the monument was continued by R. Laskavy. In 1993–1995 he studied 26 barrows (16 in 1993, 5 in 1994, 5 in 1996).

According to the materials collected, the researchers dated the burial mound with a wide time interval from the second half of the 1st millennium A.D. to the 12th century. Cremation and inhumation burials, as well as inlet burials, were found there. Some of the studied cremation burials of the Vyšadki complex can be associated with the locals of the Smolensk-Polack Long Barrows Culture (known in the annals as the Kryvičy).

In the matter of fact, the Kryvičy inhabited a massive territory of the forest zone of Eastern Europe during the middle of the 8th – early/first half of the 1st century. Certain peculiarities in material culture were formed. However, the study of local differences in the chronology and specifics of material culture of separate regions of the Kryvičy habitat – is at the early stage. It's possible to say with confidence that there is one variant of the female jewellery attire of the Kryvičy, which is identified on the basis of the grave goods of several burials from the territory of the Belarusian Dzvina region (Dokšytsy and Haradok districts of the Viciebsk region). A vivid example of such a set of jewellery found in barrow 14 of the Vyšadki burial mound.

On the basis of the grave goods found in barrow 14, it is possible to offer a variant of reconstruction of the buried woman's attire: head ornaments are represented by a bundle headband, which consisted of large spirals with retracted links, in which

three-hole holders and large trapezoidal pendants were attached; neck ornaments are represented by a necklace made of small paste beads and crystal and carnelian beads. The set also included a pair of chest ornament made up of “braided” chains, rhomboidal pendants and trapezoidal holders of large sizes. An analogue of such a piece of ornament was found in the burial mound Dzmitryjeuščyna (Polack district, Viciebsk region). A similar chest ornament is also known in the burials of the Bokovo burial mound in the basin of the Sherebyokha River (right tributary of the Pola River).

The described jewellery attire is also found in other Kryvičy burials: in the Biruli burial mound of the Dokšycy district of the Viciebsk region (burials 9 and 30). It is noteworthy that a similar set of jewellery was discovered outside the Kryvičy sites' distribution area: in the Mochaŭ barrow burial ground (Lojeŭ district, Homieł region). Such a close assortment of funerary ornaments in the indicated burials is evidence of a certain stable variant of female attire.

This variant of the jewellery attire was formed in the second half of the 10th century, preliminary. This formation is associated with the penetration of objects of Old Rus' material culture into the Kryvičy environment, some of which were made specifically for use by the Kryvičy population. Probably, the population that left behind the Vyšadki burial mound was provided with rhomboidal pendants from Usvyat (Pskov region). The Vyšadki settlement was a point somehow connected with the routes connecting the Novgorod and Polack lands in general.

Про долю цегли із розібраного у 1370 році замку Казимира Великого у Володимирі

Однією із цікавих проблем середньовічної історії та археології Волині є доля мурованого замку Казимира Великого у Володимирі. Замок був споруджений впродовж трьох років і розібраний у 1370 році Любартом Гедиміновичем внаслідок відвоювання ним стольного міста Волині після смерті короля Казимира. При аналізі цієї події постає ряд питань, які потребують пояснення, серед яких і суто прагматичне – де поділась велика кількість будівельної цегли, яка була отримана при розбиранні замку.

Параметри такої пальчатої цегли тягнулись до величин 26,0 x 13,0 x 9,0 см. При цьому найбільшою варіабельністю відзначалась висота цеглин. На різних об'єктах Володимира та його околиць за точнішими параметрами виділяються кілька серій такої цегли.

Археологічні дослідження, проведені на території замку виявили невелику за протягом частину фундаментів його оборонних стін та башти, складених із вапнякової опоки. Ширина цих фундаментів сягала 2,4 м. На окремих ділянках у коронках фундаментів збереглися ділянки цегляної кладки. До фундаменту стіни прилягав пандус із будівельного сміття, утворений при її розбиранні у 1370 році, який містив багато дрібних фрагментів цегли.

Для розуміння процесу будівництва замку велике значення мало виявлення за 0,5 км. на північний захід від нього, за межами міської забудови XIV століття, слідів масштабного виробництва цегли у середньовічний період. Тут була досліджена піч оригінальної конструкції з великим внутрішнім робочим простором (5,15 x 8,16 м) для випалювання цегли. Датуючий матеріал дозволив віднести функціонування печі до XIV–XV ст., а її унікальність – пов'язати піч з будівництвом мурованого замку у Володимирі. Цегла, використана для спорудження різних конструктивних елементів печі, а також її продукція мала дещо відмінні параметри, але її габарити відповідали розмірам цегли із території замку. Після розбирання замку у 1370 році цегла використовувалась для різних цілей у межах самого Володимира. Висловлювалось припущення про її використання для будівництва замку у Луцьку. Однак, останнє припущення викликає сумніви з точки зору доцільності високих транспортних витрат при перевезенні цього будівельного матеріалу на відстань 75 км. При цьому виключалась можливість використання водного транспорту, оскільки шлях із Володимира до Луцька долає Головний європейський вододіл. Разом з цим цілком вірогідним було використання цієї цегли при розбудові розміщеного неподалік середньовічного Литовежа. Там на різних ділянках

городища трапляються цеглини подібного формату та їх уламки. Особливої уваги заслуговує досліджена ділянка фундаменту Введенської церкви, який був складений з крупних фрагментів подібної цегли, хоча і дещо меншої висоти, на території Литовезького замку. Причому, більшість використаних тут фрагментів мали сліди повторного використання.

Час вірогідного перевезення цегли із Володимира до Литовежа можна гіпотетично віднести до періоду активної діяльності князя Олександра Федоровича Чорторийського (помер у 1571 році), який був засновником Литовежської лінії цієї князівської династії і обіймав посаду володимирського старости з 1554 року. Тобто, він був зацікавлений у розбудові Литовежа як нового осередку своїх володінь, і разом з цим мав важелі у вирішенні питань облаштування Володимирського замку. Реальність такого переміщення відносно невеликого об'єму цегли визначалась як невеликою протяжністю шляху (26 км.), так і наявністю прямого водного сполучення по річках Лузі та Бугу.

Не виключено, що цегляна частина стін та башт Володимирського замку Казимира у 1370 році була розібрана не повністю, і цей процес був довершений у XVI столітті за старостування там князя Олександра. Можливо, був розібраний якийсь невідомий нам об'єкт, пов'язаний із замком. У всякому разі варто пошукати писемні та археологічні свідчення цим вірогідним діям.

Іншим пунктом, перспективним для включення у коло пам'яток де могла використовуватись цегла із розібраного замку Казимира у Володимирі є городище у селищі Локачі. Його верхній горизонт представлений залишками середньовічного замку. Стаціонарні дослідження тут не проводились, але на поверхні пам'ятки трапляються знахідки схожої цегли.

Археологічні пам'ятки докняжого Львова: проблема локалізації та інтерпретації

Безумовно територія сучасного Львова була заселена з давніх часів. Як в місті так і на околицях виявлено немало знахідок від доби каменю до княжої доби. Однак, здебільшого пам'ятки (стоянки, поселення, культові центри, укріплення тощо) ідентифіковані на сучасних околицях Львова. Натомість щільна забудова середмістя, промислових зон або спальних районів міста унеможлиблює це в стандартних умовах археологічних досліджень.

Найдавніші сліди життєдіяльності людини на території м. Львова, виявлені на даний час, відносять до доби палеоліту. Відомі пам'ятки доби бронзи, ранньозалізного віку, римського часу та середньовіччя. Перші звіти дослідників відрізняються часом не точним описом розташування пам'яток, відсутністю карт матеріалів, та узгодження нумерації виявлених об'єктів.

Спробу узагальнити інформацію про найдавніші археологічні об'єкти Львова зробив Л.Мацкевий в 2008 році. В своїй монографії «Археологічні пам'ятки Львова» він зібрав всю наявну на той час інформацію про різночасові поселення та окремі знахідки археологічних артефактів на території міста.

До сьогодні ця праця залишається найбільш повною збіркою інформації про археологічні об'єкти, яка однак не позбавлена певних недоліків. Зокрема, локалізація місцезнаходжень окремих артефактів зроблена дуже приблизно, з огляду на значні зміни в ландшафті та забудові Львова. Також автор використовує прив'язку пам'ятки до конкретної адреси (вулиця та номер дому), що часто не відповідає дійсності. Карта в додатку до книги також недосконала, її використання для локалізації відомих пам'яток, особливо до XIII ст. часто неможливо.

Другою спробою зібрати максимум інформації про пам'ятки археології міста можна вважати затверджений в 2024 році Історико-архітектурний опорний план м. Львова. Нажаль в цьому плані також можна відзначити певні недоліки. При складанні пояснювальної записки до плану не було здійснено верифікації інформації про пам'ятки з виїздом на місцевість. Також дослідники не врахували пам'ятки розташовані на території периферійних районів сучасного міста (Рясне, Рудне, Брюховичі, Винники тощо).

Складання нової археологічної карти міста Львова з врахуванням досліджень останніх років, використання можливостей сучасних комп'ютерних програм та верифікацією пам'яток, відомих за архівно-бібліографічним даними є нагальною необхідністю, з огляду на інтенсивну забудову території. В 2023 році на базі НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України розпочато складання археологічної карти міста Львова.

Wczesnośredniowieczne krajki z terenu Polski

słowa kluczowe: krajka, tkactwo, tkaniny, wczesne średniowiecze

Wystąpienie poświęcone jest przedstawieniu wszystkich odnalezionych do 2020 r. wczesnośredniowiecznych krajek z terenu obecnej Polski, stanowiących niezwykle cenny element dziedzictwa kulturowego i historycznego oraz świadectwo rzemieślniczej i artystycznej działalności. Odnalezienie na stanowisku tkanej tasiemki jest niestety rzadkim zjawiskiem, ponieważ materiał organiczny, z jakiego są zrobione tekstylia, jest nietrwały i potrzeba specjalnych warunków, aby się zachowały. Również fakt, że tkanina narażona jest na niszczenie przed trafieniem do ziemi oraz po jej wydobyciu nie sprzyja zachowaniu, przez co każdy odnaleziony fragment jest cennym znaleziskiem.

Krajki występujące w formie tkanej, na krosnach czy tabliczkach tkackich lub plecionej to w większości paski tkane w splotach prostych, często jednokolorowe, wytwarzane lokalnie na potrzeby własne, jednakże zachowały się także tekstylia, które znacząco wyróżniają się na tle pozostałych, np.: samity czy galony. Do tkania pasów wykorzystywano przede wszystkim materiały zwierzęce — wełna, czy roślinne — len. Do wykonania bogatszych krajek używano jedwabiu czy “metalowych nici” ze złota lub srebra. Bogate okazy pomimo znajomości technik były jednak najprawdopodobniej importowane, świadczyć mogą o tym podobne znaleziska odnalezione w Skandynawii czy Rusi. Krajki były używane jako przede wszystkim kobiece ozdoby głowy — czółenka — do których przymocowywano różne ozdoby, mogły też być wykorzystywane jako paski, troczki, sznurki, obszycia ubrań — jako ozdoba, ale również wzmocnienie tkaniny przed zniszczeniem, a mocowane do krosna pionowego stanowiły tzw. “trzeci brzeg”, co ułatwiało tkaczom uzyskanie równej tkaniny. Warto zaznaczyć również to, że zdobione tasiemki nie były tylko ozdobą kobiet, odnajdywano je również w grobach męskich oraz dziecięcych. Większość znalezisk pochodzi z programu badań milenijnych, obecnie znanych jest piętnaście stanowisk, na których odnaleziono wczesnośredniowieczne tekstylia w postaci krajek, a zestawienie wszystkich pozyskanych zabytków jest próbą udokumentowania zmienności wzorców i motywów zdobniczych, identyfikując również ewentualne związki z lokalnymi tradycjami rzemieślniczymi oraz wymianą handlową. Efektem pracy jest pełniejsze zrozumienie roli, jaką krajki odegrały w kulturze materialnej i symbolicznej w okresie wczesnego średniowiecza. Podjęcie nowych analiz odnalezionych tkanin przy zastosowaniu nowoczesnych metod badawczych oraz urządzeń umożliwia dokładniejsze zbadanie tekstylnych zabytków i pozyskanie nowych wiadomości na temat wczesnośredniowiecznego tkactwa.

Sprang we wczesnym średniowieczu – wybrane przykłady oraz próba interpretacji

Słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, rękodzielnictwo, włókiennictwo, sprang

Włókiennictwo towarzyszy ludzkości już od czasów rewolucji neolitycznej. W materiale źródłowym objawia się głównie w postaci pozostałości po sprzęcie: przędzalniczym – przęśliki; tkackim – ciężarki, oraz pozostałościach, odbiciach i fragmentach tkanin.

Sprang jest obok tkactwa jednym z najdawniejszych przykładów tworzenia włókienniczych przedmiotów użytkowych. Technika ta polega na rozciągnięciu pionowych nici na ramie, a następnie przekładanie określonej liczby włókien w palcach. Występują dwa podstawowe skręty – S oraz Z. Można je modyfikować poprzez wyciąganie innej liczby nitek lub zmianę orientacji.

Największy swój rozkwit w Europie przypada na późną epokę brązu oraz wczesnego żelaza. Najbardziej upowszechniony był na terenach Skandynawii, szczególnie Danii. Do naszych czasów przetrwały bardzo dobrze zachowane siatki na włosy pochodzące z duńskich bagien. We wczesnym średniowieczu pojawia się już rzadziej, co nie znaczy, że zanika całkowicie. Na starym kontynencie prym wciąż wiodą tereny nordyckie.

Z zachowanych fragmentów wczesnośredniowiecznych nie można odczytać zbyt wiele, nie do końca wiadomo jakie przeznaczenie miały te konkretne wyroby. Przypuszcza się jednak, że wciąż mogły być siatkami na włosy. Brak jest jednak dostatecznych dowodów na takie zabiegi. Trzy fragmenty z Birki są zbyt małe żeby można było ocenić jakie wymiary mogły mieć gotowe produkty. Skrawek z Gniezdowa z grobu komorowego C-301 został zdeponowany razem z trzema sukniami – jedną tzw. przyramkową wykonaną z lnu w kolorze niebieskim i bielonym, drugą importowaną prawdopodobnie z Chin z czerwonego samitu z motywem geometrycznym i przedstawieniem smoków, oraz trzecią nieokreśloną. W tym przypadku plecionka została wykonana z włókien roślinnych w jednym, powtarzającym się skręcie. Badacze w opracowaniu wspomnieli, że przypuszczalnie mogła być to siatka na włosy. Jednak podobnie jak w przypadku pozostałości z Birki, fragment jest niewielki. Również w Polsce wczesnośredniowiecznej spotykamy przykłady tej techniki. Jest nim fragment z Gdańska datowany na pierwszą połowę XII wieku. Ma on 1,5 cm szerokości i nie do końca wiadomo jaką mógł dokładnie pełnić funkcję. Przypuszcza się, że był to jak w przypadku tkanin o podobnych wymiarach pas lub ozdobna wstążka. Wykonany jest w jednym skręcie. Największy postęp w technice następuje w czasach nowożytnych. W XVII wieku wykonywano sprangowe pasy - już nie tylko jako proste siatki, ale poprzez zmianę orientacji skrętu mogły układać się w ozdobne

romby. Często pojawia się na ikonografii z epoki. Jak widać, technika ta nigdy nie zanikła. Wciąż występuje jako rzemiosło ludowe na Słowacji i w Czechach, a dzięki rękodzielnikom oraz rekonstruktorom historycznym jest szansa, że sprang otrzyma „drugie życie”.

Grawerowana misa brązowa z Czernihowa: próba interpretacji

W jednym z grobów, odkrytych podczas archeologicznych badań wykopaliskowych na średniowiecznym cmentarzysku w Czernihowie (Ukraina), wystąpiła romańska misa brązowa. Pochówek (№ 171) był jednym z 219 zbadanych grobów na cmentarzysku XI–XIII w., które było położone na południowo-zachodnich obrzeżach średniowiecznego miasta. Misa znajdowała się u stóp zmarłego, pochowanego w drewnianej trumnie zgodnie z obrządkiem chrześcijańskim. Pochówek datowano na XII w.

Misa została wykonana z blachy metodą kucia, posiada lekko wklęsłe dno, średnicę zewnętrzną 24,7 cm i głębokość 6,8 cm. Jej wewnętrzna powierzchnia ozdobiona jest rytym ornamentem geometrycznym. Biorąc pod uwagę sposób wykonania ornamentu na naczyniu, zaliczyć należy go do typu V wg T. Poklewskiego. Chronologia mis tego typu zamyka się między XI a XII w. (wg A. Janowskiego – XIII w). Większość przedmiotów tego typu pochodzi z wybrzeży Morza Bałtyckiego i Północnego. W Europie Wschodniej misa tego typu znana jest z XII-wiecznego cmentarzyska w pobliżu wsi Jarowszczyzna (Ziemia Nowogrodzka).

Funkcja romańskich mis brązowych nie została dotąd jednoznacznie określona. Wielu autorów łączy ich z liturgią Kościoła. W przypadku Europy Wschodniej są wszelkie podstawy, aby traktować je jako ekskluzywny przedmiot handlu. Jednocześnie znaleziska mis w pochówkach pozwalają na powiązanie ich z obrzędami pogrzebowymi. Na terenie Rusi znane są chrześcijańskie pochówki z XII–XIII w., w których u stóp zmarłego znajdowały się naczynia szklane (kielichy i misy). Uważa się, że są to naczynia na oliwę, którą używano podczas ceremonii pogrzebu zmarłego zgodnie z tradycją zapożyczoną z Bizancjum. Po ceremonii pozostałości oleju w małym naczyniu składano w trumnie, najczęściej u stóp zmarłego. We wszystkich przypadkach istnieją podstawy, aby sądzić, że to pochówki przedstawicieli elit. Podobnie należy najprawdopodobniej również interpretować romańską misę brązową znalezioną w Czernihowie.

Wyniki archeologicznych badań przedinwestycyjnych na wcześnieśredniowiecznej osadzie przyrodowej w Chełmie, stan. 144, w miejscu budowy boisk I Liceum Ogólnokształcącego im. S. Czarnieckiego w Chełmie. Wstępne sprawozdanie

Słowa kluczowe: badania przed inwestycyjne, archeologia osadnictwa, średniowiecze

W związku z tym, że budowy obiektów sportowych, boisk, bieżni i rzutni dla potrzeb uczniów I Liceum Ogólnokształcącego im. S. Czarnieckiego w Chełmie, zlokalizowana była w granicach zasięgu wcześnieśredniowiecznej osady przyrodowej z XIII wieku, wpisanej do wojewódzkiego rejestru zabytków województwa lubelskiego pod symbolem C/41, niezbędne było wykonanie przedinwestycyjnych badań wykopaliskowych. Badania zostały rozpoczęte w październiku 2023 i będą zakończone na przełomie kwietnia i maja 2024 roku. Teren objęty badaniami objął obszar o powierzchni ponad 27 arów, co pozwoliło na rozpoznanie znaczącej części osady z czasów panowania Daniela Romanowicza.

Wśród blisko 800 obiektów nieruchomych odsłoniliśmy relikty póżemiankowych obiektów mieszkalnych, przynajmniej jednego warsztatu garncarskiego, blisko 10 piwnic gruszkowatych, wielu obiektów o charakterze śmietnikowym i wielu dołków postępowych, z których przynajmniej część stanowi pozostałości obiektów naziemnych. Jeszcze przed zakończeniem inwentaryzacji zabytków ruchomych ich ilość idzie w dziesiątki tysięcy, pozyskanych z warstwy kulturowej przy odhumusowaniu, ale przede wszystkim pochodzących z wypełniszek obiektów nieruchomych. Zdecydowanie liczbowo dominują pokonsumpcyjne fragmenty kości zwierzęcych, nieco mniejsza jest liczba fragmentów ceramiki, głównie naczyń garnkowych. Nieliczne fragmenty ceramiki mają ślady zielonego szkliwa. Natrafiono również na kilka fragmentów naczyń, pochodzących być może z importowanych amfor. Obecność stosunkowo licznych charakterystycznych, miseczkowatych konkrecji żużli wskazuje na kowalską obróbkę żelaza, z którego wyrabiane były głównie noże, dość często znajdowane w eksplorowanych obiektach. Wśród wyrobów z innych surowców na uwagę zasługują szklane bransolety, znajdowane we fragmentach i nieliczne wyroby z metali kolorowych, głównie z miedzi i jej stopów. Z warsztatu garncarza pochodzi niezwyklej urody srebrny pierścień, zachowany w stanie idealnym i uszkodzona srebrna zausznicza z drobnymi paciorkami szklanymi. Pełne wyniki badań będą zaprezentowane w roku przyszłym, po wykonaniu pełnych analiz odkrytych obiektów nieruchomych i ruchomego materiału zabytkowego.

Zamek w Ćmielowie – rezydencja kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego w świetle badań archeologicznych

słowa kluczowe: zamek, dwór obronny, rezydencja, późne średniowiecze-wczesna nowożytność

Pomimo wielokrotnie podnoszonej potrzeby badań rezydencji obronnej w Ćmielowie, głównej siedziby kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego herbu Odrowąż, nie była ona dotąd przedmiotem badań terenowych, a ze względu na stan destrukcji nie funkcjonował w nauce nawet wiarygodny jej rzut. Ten stan rzeczy uległ zmianie za sprawą prowadzonych od 2022 roku intensywnych badań archeologiczno-architektonicznych związanych z procesem rewitalizacji założenia zamkowego. W ich świetle dokonano rekonstrukcji przestrzennej obiektu, rozpoznając jego fazę starszą datowaną na 1 tercję XVI wieku i młodszą, z początków XVII stulecia. Zidentyfikowano także skromne relikty dworu obronnego z 2 połowy XV wieku, poprzedzającego budowę zamku. Pośród artefaktów zaznacza się zwłaszcza bogaty zbiór kamieniarskich detali architektonicznych, w tym dzieł możliwych do bezpośredniego powiązania z lapicydami obecnymi przy renesansowej przebudowie Wawelu, ceramicznych płyt posadzkowych oraz kafli naczyniowych i płytowych. Wszystko to pozwala na szczegółową analizę jednej z najważniejszych polskich rezydencji z czasów ostatnich Jagiellonów.

**Marcin Szeliga¹, Marcin Maciejewski¹, Marcin Jakub Ordutowski¹,
Rafał Niedźwiadek¹, Mirosław Furmanek² (Wrocław), Nikola Ciseł¹,
Agnieszka Pawlina¹, Natalia Podolska¹**

¹ Instytut Archeologii UMCS w Lublinie; Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; marcin.szeliga@mail.umcs.pl; ORCID : 0000-0002-5185-073X; marcin.maciejewski@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5032-9950; jakubordutowski@gmail.com; rafal.niedzwiadek@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0003-0388-5230; ciselnikola@wp.pl; apawlina15@gmail.com; natalia.podolska68@gmail.com.

² Instytut Archeologii, Uniwersytet Wrocławski; ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław; miroslaw.furmanek@uwr.edu.pl; ORCID: 0000-0002-3558-3440.

Nieznane założenie obronne z Wojnowic, gm. Ćmielów – wyniki wstępnych prospekcji geofizycznych oraz teledetekcyjnych

słowa kluczowe: struktura obronna, teledetekcja, prospekcja geofizyczna, pradzieje, średniowiecze/nowożytność

W wystąpieniu zaprezentowane zostaną dane teledetekcyjne oraz wyniki nieinwazyjnej prospekcji geofizycznej (magnetycznej i georadarowej) przeprowadzonej na stanowisku nr 16 w Wojnowicach (gm. Ćmielów, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie) w 2023 r. Stanowisko usytuowane jest na krawędzi Wyżyny Sandomierskiej, na kulminacji rozległego cypla górującego nad doliną Przepaści. W trakcie badań AZP w latach 90. ub. wieku, na podstawie niezwykle skromnej ilości znalezisk ceramicznych, powiązane zostało z okresem neolitu (kultura pucharów lejkowatych) oraz wczesną epoką brązu (kultura mierzanowicka). Nowych, niezwykle interesujących danych dostarczyła analiza ogólnodostępnych zobrażeń satelitarnych ukazujących obecność w obrębie stanowiska kolistej, złożonej struktury o średnicy kilkudziesięciu metrów usytuowanej na samej kulminacji cypla. Stała się ona zarazem przyczyną podjęcia w obrębie stanowiska zasadniczych badań teledetekcyjnych i geofizycznych, a także szczegółowej prospekcji powierzchniowej. Uzyskane wyniki pozwalają na wstępną interpretację ujawnionych pozostałości jako reliktywów niewielkiej budowli warownej pochodzącej najprawdopodobniej z okresu późnego średniowiecza lub nowożytności, choć jednoznacznie nie pozwalają również na wykluczenie starszej metryki. Badania na stanowisku będą kontynuowane.

¹ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie, gmaczka@wkz.lublin.pl;

² Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; marcincastello@go2.pl; pm.piotrowska@gmail.com

Odkrycie nowożytnego dzieła fortyfikacyjnego z okresu stanisławowskiego w m. Wólka Gołębska, pow. puławski

słowa kluczowe: badania nieinwazyjne, dzieło fortyfikacyjne, okres nowożytny

W 2019 roku na rozległych, stale uprawianych polach ornych, na zachód od zabudowań wsi Wólka Gołębska, gm. Puławy odkryto zarysy dawnego obiektu fortyfikacyjnego – reducy. Odkrycie było efektem gabinetowych analiz źródeł historycznych skorelowanych ze współczesnymi materiałami kartograficznymi, ortofotomapą, fotografiami lotniczymi oraz numerycznym modelem terenu. Latem 2023 roku zrealizowano weryfikacyjne badania nieinwazyjne na wytypowanym obszarze, na którym spodziewano się odnaleźć zidentyfikowane teledetekcyjnie pozostałości ziemnych umocnień reducy. Dzięki zastosowaniu metody elektrooporowej udało się odkryć fragment zniwelowanego podczas wieloletnich prac rolnych obiektu. Ustalono, że reduta składała się z łamanego czworobocznego wału oraz wykopanej przed jej czołem otaczającej fosy. Obiekt w narysie posiada wymiary zbliżone do kwadratu o bokach ok. 40 x 40 m. W trakcie prospekcji powierzchniowych wokół obiektu, z wykorzystaniem detektora metalu, z powierzchni gruntu udało się pozyskać skromną kolekcję zabytków ruchomych. Na uwagę, w kontekście opisywanego odkrycia zasługuje metalowy kęs - półprodukt do wytwarzania pocisków do broni palnej datowany na XVIII-XIX w.

Na podstawie przeprowadzonego rozpoznania archeologicznego oraz kwerendy ustalono, że wzniesienie i użytkowanie badanego dzieła fortyfikacyjnego chronologicznie wiązać należy z okresem kończącym panowanie króla Stanisława III Augusta Poniatowskiego (1732-1798). Źródła wskazują, że fortyfikacja powstała wysiłkiem żołnierzy wojsk królewskich stacjonujących obozem w pobliskim Gołębiu. Redutę usypano jesienią 1791 r. na rozkaz pełniącego wówczas funkcję głównodowodzącego jednostkami dywizji małopolskiej, generała lejtnanta księcia Ludwika Wirtemberskiego (1756-1817), zięcia Adama Kazimierza i Izabeli Czartoryskich. Wzniesiona z materiału ziemnego reduta, dedykowana do pełnienia funkcji szkoleniowych wykorzystana została w ćwiczeniach wojskowych pod Gołębiem i Bonowem. W ćwiczeniach tych (które miało również charakter manifestacji narodowej) wzięło udział blisko 6 tys. żołnierzy, w tym oddział piechoty, kawalerii i artylerii. Odnotowane w wielu relacjach historycznych manewry pod Gołębiem i Braclawiem (obecnie na terytorium Ukrainy) miały na celu, poprzez realizowanie szkoleń bezpośrednio w terenie, podniesienie walorów bojowych wojska polskiego w dobie zmian ustrojowych Rzeczypospolitej będących efektem działalnością Sejmu Czteroletniego.

Zlokalizowana w Wólce Gołębskiej reduta to jedyny znany dotychczas w Polsce (i zapewne w środkowej i wschodniej Europie) nowożytny szkoleniowy obiekt

militarny przeznaczony do przeprowadzania manewrów. Jest nieocenionym źródłem wiedzy o ówczesnej technice wojskowej, szczególnie w dziedzinie rodzącej się u schyłku XVIII wieku w Polsce sztuce budowania polowych umocnień obronnych, stałego elementu pola walki, nieprzerwanie wykorzystywanego do chwili obecnej. Przepuszcza się, że reduta mogła być też wtórnie wykorzystana przez powstańcze oddziały wojska polskiego w trakcie trwania insurekcji kościuszkowskiej (1794 r.).

Drugowojenne militaria wielkogabarytowe – zabytki czy złom

Słowa kluczowe: II wojna światowa, teoria, archeologia nowożytna,

W obecnych czasach, kiedy coraz więcej przestrzeni podlega urbanizacji, coraz częściej odkrywane są obiekty oraz stanowiska drugowojenne. Te nieme źródła archeologiczne są bardzo ważne ponieważ tylko one dostarczają informacji, które są obiektywne i bezpośrednie w przeciwieństwie do relacji, wspomnień czy nawet dokumentów służbowych, które mogły być koloryzowane, zmyślane, zafałszowywane lub mogły oddawać subiektywną ocenę wydarzeń. Ponieważ w Polsce zastosowanie metod archeologicznych w badaniach obiektów nowożytnych i współczesnych jest praktykowane od niedawna, nie ustalono strategii badawczej, która jednoznacznie ustanawiałyby sposób postępowania w przypadku odkrycia takich obiektów i stanowisk. Pojawiła się trudność z zakwalifikowaniem materialnych pozostałości konfliktów zbrojnych do kategorii zabytków. Do tej pory za warte zachowania dla przyszłych pokoleń uznawało się jedynie obiekty o wysokich walorach wystawienniczych oraz budynki i konstrukcje kwalifikujące się do ujęcia w rejestrze zabytków nieruchomych lub w ewidencji. Natomiast zabytki ze stanowisk wojennych przeważnie były wykonywane w fabrykach, w seriach liczących setki tysięcy egzemplarzy, bez żadnych cech indywidualnych. W przypadku militariów wielkogabarytowych sytuacja skomplikowała się jeszcze bardziej. Z powodu ich wielkości zapewnienie im właściwej ochrony stało się bardzo kosztowne a czasami wręcz niemożliwe. W związku z tym przed archeologami pojawiło się bardzo trudne pytanie: czy wszystkie militaria wielkogabarytowe traktować jako zabytki, próbując za wszelką cenę zapewnić im ochronę, czy prowadzić ich selekcję w celu wytypowania najciekawszych przedmiotów, czy oddawać na złom jako „bezwartościowe, współczesne śmieci”? Za przykład służą militaria wielkogabarytowe odkryte w okolicach Sandomierza – w Zawichoście, Krzcinie, Włostowie oraz Nowym Garbowie.

***Między archeologią a folklorem. Projekt dokumentacji miejsc cudownych związanych z religijnością ludową
(<https://bozestopki.edu.pl>)***

słowa kluczowe: folklor, kultura duchowa, miejsca cudowne, sztuka naskalna, kamienie symboliczne

Referat prezentuje wyniki realizacji projektu dotyczącego dokumentacji, badań i inwentaryzacji tzw. „miejsc cudownych”, zwłaszcza związanych z kamieniami symbolicznymi, tzw. „bożymi stópkami”, oraz tzw. „cudownymi źródłami” (<https://bozestopki.edu.pl/>).

Kamienie od wieków fascynowały i oddziaływały na wyobraźnię ludzi, zwłaszcza te nietypowe, o wielkich rozmiarach lub charakterystycznych kształtach. Zająły także stosowne miejsce w wierzeniach ludowych stając się niekiedy obiektami szczególnej czci. Obszar Polski usiany jest głazami, z którymi związane są liczne legendy, miejscowa ludność otacza je kultem, traktuje jako święte. Dotyczy to przeważnie kamieni noszących swoiste znamiona, znaki mające potwierdzać ich nadnaturalną moc.

Możemy podzielić je następująco: kamienie z wykuciami w kształcie stóp, tzw. „bożych stópek”, kamienie z misami, diabelskie kamienie. Ślady stóp na powierzchni głazów, według podań, świadczą o bytności w tych miejscach Matki Boskiej, Jezusa, poszczególnych świętych. Osobną kategorię stanowią kamienie z tzw. misami, w których zbierająca się woda miała posiadać właściwości lecznicze. Z obiektami tymi wiążą się podania, w większości nawiązujące do tradycji chrześcijańskiej i powszechnej wiary w cuda, jakie miały mieć przy nich miejsce. W literaturze archeologicznej kamienie z wykuciami w kształcie stóp, często przedstawiane były jako ślad wierzeń przedchrześcijańskich. Niezależnie od ich chronologii stanowią interesującą ilustrację specyficznej sztuki naskalnej.

Do kategorii tzw. „miejsc cudownych” zaliczyć należy także źródła, z których czerpana woda ma posiadać uzdrawiającą moc. Są one uchwytnym materialnie śladem życia religijnego średniowiecznej i nowożytnej wsi. Obiekty te w przeważającej większości nie były dotąd przedmiotem badań naukowych czy prac dokumentacyjnych oraz inwentaryzacyjnych. Nierzadko ich kult sięga średniowiecza.

W poszukiwaniu meczetu w Studziance, gm. Łomazy

słowa kluczowe: meczecisko, Tatarzy, badania weryfikacyjne, okres współczesny

Tatarzy na południowym Podlasiu osiedlili się z woli Jana III Sobieskiego, który 12 marca 1679 roku nadał rotmistrzowi Samuelowi Romanowskiemu ziemię w łomaskim kluczu majątkowym. Pośród miejscowości zajętych przez ludność wyznania muzułmańskiego szczególne miejsce pełniła Studzianka. Zapewne już w XVII w. był tu cmentarz i meczet, jednak ich lokalizacja nie jest znana. Na istniejącym mizarze najstarsze nagrobki posiadają inskrypcje z XVIII i XIX w. Młodsza świątynia, poświęcona źródłowo, do użytku została oddana w 1817 r., ale 15 sierpnia 1915 r. wojska rosyjskie spaliły ją. Świątyni nigdy nie odbudowano, a w 1921 r. ostatni imam działkę przekazał mieszkańcom z przeznaczeniem na budowę szkoły. Jednak placówka powstała dopiero w 1953 r.

Miejscowa tradycja meczecisko sytuuje stycznie do południowej ściany szkoły. W tym terenie, w 2022 r., F. Welc wykonał prospekcję georadarową. Część z zarejestrowanych anomalii układała się w prostokątny narys, sugerujący obecność regularnej struktury. W części działki, gdzie lokalizowany jest meczet przeprowadzono rozpoznanie nieinwazyjne oraz badania wykopaliskowe. Mimo wykopów szerokopłaszczyznowych o powierzchni ponad 150 m² nie natrafiono na relikty, które można by połączyć z budynkiem o trwałych fundamentach. Nie stwierdzono również obecności poziomów spalenizny lub innych destruktywów, jakie mogły powstać wyniku klęski pożaru. Na rozpoznanym obszarze zarejestrowano natomiast wiele współczesnych wkopów, które najpewniej pochodzą z czasów remontu szkoły.

Na etapie prac terenowych sądzono, że rzędy pali drewnianych stabilizowanych kamieniami polnymi mogą wyznaczać pozostałość budowli opartej na słupach. Jednak przy próbie wyznaczenia regularności w ich rozmieszczeniu oraz wpisania w siatkę, okazało się iż rozstaw jest dość przypadkowy. Z najlepiej zachowanego pala pobrano próbkę do datowania C14, która wskazała trzy przedziały czasowe, lecz okres 1814-1835, jaki odpowiadałby wystawieniu meczetu, miał najniższe prawdopodobieństwo.

Wobec negatywnego wyniku badań wykopaliskowych sięgnięto po analizę kartograficzną – wycinki map z XIX i początku XX wieku osadzone zostały we współczesnym podkładzie topograficznym. Na większości z nich, jednoznacznie oznaczono lokalizację meczetu. Wykonane zestawienie dowodzi, że świątynia stała 70-90 metrów na południe od miejsca prowadzonych wykopalisk.

Dieta mieszkańców klasztoru Dominikanów w Łęczycy

słowa kluczowe: XIII-XVIII wiek, zakonnicy, archeozoologia, kości zwierzęce, gospodarka.

Poster prezentuje wyniki analizy archeozoologicznej zbioru 1767 szczątków kostnych o cechach pokonsumpcyjnych pozyskanych z terenu dawnego klasztoru Dominikanów w Łęczycy (woj. łódzkie). Materiał wydobyto podczas badań wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2020-2021. Uzyskane wyniki pozwoliły na odtworzenie konsumpcji mięsa i gospodarczego znaczenia zwierząt na różnych etapach funkcjonowania klasztoru (od XIII do XVIII wieku). Przedstawiono wyniki analizy rozkładu gatunkowego, anatomicznego, wieku i płci zwierząt oraz ich morfologii. W diecie zakonników dominowała wołowina (40%), w dalszej kolejności spożywano mięso owcy i kozy (23%) oraz wieprzowinę (18%). Uzupełnieniem korzyści wynikających z hodowli zwierząt udomowionych była konsumpcja i przyżyciowe wykorzystywanie drobiu (głównie gęsi, w mniejszym stopniu kury). Łowiectwo i spożycie dziczyzny nie odgrywało prawie żadnej roli, na co wskazuje bardzo niski udział kości zwierząt dziko żyjących, takich jak sarna, jeleń, lis (poniżej 1%).

Wyniki badań archeologicznych krypty grobowej w zabytkowym kościele w Przysiółku k/Czułczyc, pow. chełmski

słowa kluczowe: Krypta grobowa; pochówki; zabytkowy kościół drewniany z 1764 roku;

Nieznana krypta grobowa została odkryta w trakcie prac remontowych we wnętrzu zabytkowego, drewnianego kościoła (obecnie kaplica cmentarna). Fragment uszkodzonego sklepienia odsłonięto w trakcie czyszczenia powierzchni gruntu, po zdjęciu drewnianej podłogi w prezbiterium. Łukowate sklepienie krypty, zbudowane z ciosów opoki na litym, kredowym podłożu. W momencie odkrycia wnętrze krypty zasypane było szarą, sypką ziemią z licznymi fragmentami kości ludzkich. Prace badawcze wnętrza krypty możliwe były po wyeksplorowaniu części "wejściowej", poza murowanym sklepieniem obiektu. Czytelne wymiary stropu obiektu : długość ok. 220 cm, ok. 120 cm szerokości i ok. 1 metra głębokości, ustalonej po zakończeniu eksploracji krypty. Lokalizacja krypty: SW część prezbiterium kościoła na osi E-W.

Wynikiem eksploracji krypty było odkrycie i zadokumentowanie 6 pochówków, prawie kompletnych, w układzie anatomicznym, w trumnach, w większości szczątkowo zachowanych lub ich zarys uczytelniały ozdobne ćwieki trumienne. Pozostałe odsłonięte szczątki kostne, przemieszane, najpewniej z pochówków naruszanych w momencie wstawiania do krypty kolejnych trumien. W wyniku analizy antropologicznej stwierdzono iż w krypcie znajdowały się szczątki kostne 34 osobników, w tym 16 dorosłych, 2 młodocianych i 16 dzieci, w większości zmarłych w okresie okołoporodowym.

Materiał zabytkowy odkryty we wnętrzu krypty to nieliczne fragmenty ceramiki z XVI-XVII wieku oraz 2 ampułki liturgiczne z zielonkawego szkła i prawie kompletna, okrągła szybka trumienna, które niestety nie dają możliwości precyzyjnego datowania. Chronologia obiektu na podstawie ceramicznego materiału zabytkowego, poświadcza czas budowy świątyni (1764 r.) a mniej liczne fragmenty ceramiki, datowane na XVI -XVII wiek, mogą sugerować związek obiektu ze starszymi świątyniami, poświadczonymi w archiwaliach z roku 1603 i 1714.

Powyższe ustalenia chronologiczne poświadczają badania radiowęglowe wybranych kości ludzkich. Z pochówku odsłoniętego w dnie krypty, uzyskano daty: 1643-1692, a z kości odkrytych w trumnie w stropie krypty (1663-1716).

Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, ul. 3 Maja 19,35-030 Rzeszów; jadamik-proksa@muzeum.rzeszow.pl; ORCID: 0000-0002-0661-2046; archeo@muzeum.rzeszow.pl; ORCID: 0000-0003-1637-3947.

**„...nie mogę nie wziąć, gdy mi dają” (Franciszek Kotula).
Dary w Zbiorach Działu Archeologii
Muzeum Okręgowego w Rzeszowie**

Słowa kluczowe: Franciszek Kotula, dary, muzealnictwo,

Historia rzeszowskiego muzeum sięga roku 1935, kiedy to grupa pasjonatów, regionalistów-społeczników powołała do życia Muzeum Regionalne Ziemi Rzeszowskiej (w latach 1945-1951 funkcjonujące pod nazwą Muzeum Miasta Rzeszowa, a od 1951 r. jako Muzeum Okręgowe w Rzeszowie). Pozyskiwane wówczas muzealia odnosiły się do lokalnego profilu instytucji. Wśród zdobywanych wówczas zabytków swą obecność zaznaczały również pojedyncze znaleziska artefaktów archeologicznych. Były to głównie przypadkowe znaleziska pozbawionych kontekstu siekierek krzemiennych lub kamiennych czy rogowych toporów. Stały się jednak podstawą do budowania zbiorów archeologicznych, które zaczęły się rozrastać wraz z zatrudnieniem w 1955 roku pierwszego w rzeszowskim muzeum archeologa – Józefa Janowskiego i zainicjowaniem przez niego badań wykopaliskowych (np. Rzeszów-Zalesie). I choć od tego momentu szeroka działalność terenowa kolejnych archeologów skupionych wokół „rzeszowskiego ośrodka archeologicznego” zaczęła przynosić wymierne efekty w kontekście profesjonalnego - badawczego pozyskiwania materiałów archeologicznych, to luźne znaleziska, określane mianem darów, do dziś są ważną częścią zbiorów Działu Archeologii rzeszowskiego muzeum.

Patronat medialny

echodnia.eu

TYGODNIK
NADWIŚLAŃSKI
tyna.info.pl
informacje z nad Wisły i Sanu

radio **rekord** 99.7 FM
SANDOMIERZ

WISŁA

RK RADIO
KIELCE
101,4 MHz

r *radio*
leliwa

Fot. Złota zawieszka z późnego okresu rzymskiego z Daromina, gm. Wilczyce znaleziona w 2023 r.
autor fotografii, projektu zaproszenia i programu: Sylwia Mroccka, Muzeum Zamkowe w Sandomierzu